

IZDAVAČKI ZAVOD »JUGOSLAVIJA« BEOGRAD

FOTOVODIČI »JUGOSLAVIJA« • MOSTAR

FOTOVODIČI »JUGOSLAVIJA«

MOSTAR

63 FOTOGRAFIJE

PLAN GRADA

VODIČ

FOTOVODIČI »JUGOSLAVIJA«

MOSTAR

IZDAVAC JUGOSLAVIJA BEOGRAD

FOTOVODIČI »JUGOSLAVIJA«

Urednik Jovan MESAROVIĆ

Tekst: Salih RAJKOVIC
Korice: Dušan STANIMIROVIĆ
Plan grada Borislav JOVANOVIĆ
Geografska karta: Boris BORODIN
Oprema: Milan RAKIĆ

Fotografije: T. DABAC, M. ĐORĐEVIĆ, C. RAIĆ, D. STANIMIROVIĆ

Ova knjiga je objavljena i na francuskom, engleskom, nemačkom, italijanskom i ruskom jeziku

Copyright 1965 by Izdavački zavod »JUGOSLAVIJA«
Sva prava pridržana

Izdavač:
IZDAVAČKI ZAVOD »JUGOSLAVIJA«
Beograd, Nemanjinina 34

Ova knjiga izdata je u saradnji sa Upravom za turizam, Mostar

Bakrotisak: Novinsko izdavačko preduzeće POLITIKA
Beograd, Cetinjska 1

Stampa:
Vojno štamparsko preduzeće
Beograd, Mije Kovačevića 5

iz poklone

Kad se u Mostar dolazi sa sjevera, dubokim kanjonom Neretve koji kod Jablanice i Drežnice doseže dubinu i do 2.000 metara, malo južnije se pruža bjelopoljska ravnica. Za desetak kilometara je Mostar, grad u kotlini zatvorenoj obroncima Veleža, Čabulje i Huma. Grad je udaljen pedesetak kilometara od mora. Tu udaljenost smanjuje dolina smragdne Neretve kojom struji topli morski zrak.

Iz šumovite, zelene i hladne Bosne prelazi se u kraj s mediteranskim klimom, u pitomu oazu okruženu sivo-ljubičastim krečnjačkim brdima, u grad bijelih kamenih krovova, uskih ulica, vitičnih munara, „Mostovni grad“ sa predvodnikom Starim mostom čiji luk od bijelog kamena spaja dvije obale, Istok i Zapad.

Ako se dolazi s juga, poslije Dubrovnika prepunog romansko-renesansnih spomenika, u gradu na Neretvi susreće se Orijent u Evropi. Stara čaršija Kujundžiluk s otvorenim čepencima, u kojima su nekad majstori izradivali svoje rukotvorine i trgovci nudili robu na bazarški način. I danas, tu, na svakom mjestu, sreću se seljaci koji na magarčiću ili konju tjeraju robu na tepu (pijacu), seljanke u odjeći šarenih boja koje u junu nude rujne mostarske trešnje, dok se na Čabulji i Veležu još uvijek vidi snijeg. U Šarića groblju bjelasaju se kameni bašluci, izrađeni kao najljepša čipka, ispod kojih počivaju bazaržani, esnaflje i efendije. Na starom pravoslavnom groblju iznad grada su krštine okrenute čelom od grada; mir koji su za vječnost našle vrijedne ku-jundžije i trgovci, ili pak srednjovjekovni stećak, isklesan prije turske okupacije, s nevjesto ispisanim natpisom „...ase leži Radivoj Krivoušić...“ Ljepota grada se ogleda u kamenim kućama i obalama bistre i mlade planinske rijeke Neretve koja je svoje korito duboko usjekla u pitoresknom

konglomeratu, a već nekoliko desetina kilometara dalje, prema jugu, daruje vodu mirnom Jadranu.

Pitoma i plodna ravnica južno od Mostara privukla je ilirska plemena Autarijate i Daorze, a kasnije, u prvom vijeku nove ere, osvajačke rimske legije osnivaju na mjestu današnjeg sela Hodbine svoje trgoviste (negotior) gdje su Rimljani vršili naturalnu razmjenu s ilirskim stanovništvom. Rimljani su osnovali u Mostaru naselje Cim, gdje je prodanen stub bazilike s uklesanim delfinima. Zbog dobrog vina u Cimu, nastala je poslovica „Nema Cima do Rima“. Mostarska dolina imala je veliki značaj. Vodeći grad u Hercegovini Blagaj, razvijao se na mjestu nekadašnje rimske Bone. O tome nas obavještava vizantijski car Konstantin Porfirogenet: „Slaveni su naziv Zahumlje dali cijelom području koje se prostire iza brda Huma, na kome su se nalazila dva grada, Bona i Hum, i iza koga je izvirala rijeka Buna“.

Vrelo na Buni je kraški fenomen jer iz njega u jednoj sekundi izvire oko trideset kubika vode koja dolazi iz Nevezinskog Polja od ponornice Zalomke.

Dvanaest kilometara južno od Mostara leži srednjovjekovni grad Blagaj, nekadašnja rimska Bona, varoš koja je svoju slavu zabilježila u vrijeme srednjovjekovnih oklopa i štitova, kada je Hercegovina dobila svoje ime. (Herceg Stjepan vladao je Hercegovinom u 15. vijeku, prije dolaska Turaka. Prozvao je sebe za hercega-vojvodu).

Kao nijemi svjedok stoji iznad vrela Bune grad hercega Stjepana, tvrđava sa zubatim, debelim zidovima, naoko neosvojivim, no ipak oslojenim. Legenda kaže da je najmlađi sin hercega Stjepana, Vladislav, posvadivši se s ocem zbog toga što mu je otac pored njegove majke u dvor doveo lijeput Fjorentinku Ceciliju, prišao osvajačima, Turcima, i zadobivši njihovu naklonost i povjerenje, primio islam i proslavio se kao čuveni ratnik na bojnim poljima Sirije i Egipta, pod imenom Ahmed Hercegović.

Blagajska čaršija prekrivena sivim kamenim pločama utapa se u okolni pejzaž i plavetnilo brze rijeke Bune. Pod kamenim krovovima kuća, razbacanih po mahalama, varoš čuva svoju intimnost i patrijarhalni mentalitet. Careva džamija iz 15. vijeka, pored pravoslavne i katoličke crkve, očito govori o vjerskoj toleranciji.

Na vrelu Bune derviši su u 16. vijeku sagradili tekiju (manastir) u kojoj su skrušeno molili svevišnjeg za mir što su

ga našli pod surom kamenom liticom. Musafirhanu (sobu za goste) tekije ukrašava barokni luk. U tekiji se nalaze dva groba derviša, Sarisaltuka i Ačikbaše.

Cetraesti i petnaesti vijek je vrijeme invazije Turaka na Balkan. Naoružani lakin oružjem, na hitrim konjima, Turci su nadirali, a male države na ovom prostoru nisu im mogle odoljeti. Kao vihor dolaze i do Bosne i Hercegovine i bez značajnih i odlučujućih bitaka zauzimaju Bosnu („Bosna čutke pade“) 1463. godine, a Hercegovinu 1482. godine. Prije zvaničnog pada Hercegovine Turci zauzimaju 1468. godine Bajrag, glavni grad Hercegovine. Sigurno je tada okupirano i malo mjesto na Neretvi, Mostar. Kao naselje Mostar se prvi put spominje 1440. godine, a njegov osnivač jedan velikaš hercega Stjepana, Gost Radivoj.

Pošto rudno bogatstvo Bosne privlači Dubrovčane, a glavni putevi ih vode preko Mostara, tačni se podaci upravo dobivaju od dubrovačkih trgovaca koji iz ovog naselja pišu svojim zemljacima da se Vladislav, sin hercega Stjepana, odmetnuo od oca i zauzeo pored nekih gradova i „Blagay et do castelli al ponte de Neretva“ (Blagaj i dvije utvrde na neretvanskom mostu).

To je bilo 1452. godine.

Malo naselje s mostom dobilo je ime po čuvarima mosta: Mostar, onaj koji čuva most. Dakle, ima slavensko porijeklo. Viseći most preko Neretve, po pisanju turskog istoričara Hadži Kalfe „Visio je na lancima i pošto nije bio utvrđen na stubovima, tako se tresao da se preko njega sa smrtnim strahom prelazio“.

Prema turskim dokumentima Mostar tada broji 19 kuća i jednog neoženjenog čovjeka. Tako Bajrag, kao glavni grad gubi svoj istorijski značaj, a preuzima ga ovo malo naselje, jer ima bolje uslove i položaj pošto se nalazi na relaciji Jadransko more—kontinent.

Mostar postaje važno strateško mjesto. U gradu se razvija privreda, osnivaju se esnafi (cehovi) koji stvaraju uslove za svestran razvoj naselja. Grad postaje centar prosvjete i kulture. Turci imaju smisla za urbanizaciju. Od grada, u kome su zatekli dvadesetak kuća, za kratko vrijeme podižu prostor grad, pun cvijeća i zelenila, šeher Mostar. Prostor oko lančanog mosta bio je nepodesan i nepristupačan za razvoj većeg naselja, pa se zbog toga grad širi prema sjeveru, uz rijeku Neretvu.

Prvi međdan (trg) nastaje sjeverno od mosta. Tu, na samoj litici rijeke Neretve, Sinan, upravnik provincije, 1475. go-

dine podiže džamiju i hamam (javno kupatilo); oba objekta su porušena. Oko mejdana i uz obalu Neretve podižu se kamena zdanja na vitkim stubovima, sa čoškovima (erkeri) iz kojih u plavetnilo neba gledaju ljepotice, žene i djevojke, sakrivenе za svakog osim za svoje muževe i ukućane. Zdanja su okružena visokim zidovima, a avlje (dvorišta) su pune raznovrsnog cvijeća koje je donekle ublažavalo samovanje žena. Čaršija ih je rijetko ili nikako vidala. Samo zamotane u zar ili feredžu, s pečom preko lica, izlazile bi žene do komšija na teferič (veselje) ili na žalost.

Pored samog starog mosta 1552. godine Čejvan Čehaja podiže od kamena džamiju čija munara ima četvrtasti tlocrt, što je vidan uticaj susjedne Dalmacije. Nasuprot običaju gradnje, munara je smještena na lijevoj strani bogomolje, a legenda kaže da je Čejvan bio oslobođeni rob i u znak toga smjestio munaru na lijevu stranu džamije.

Isti dobrotvor na desnoj obali Neretve premošćuje Radobolju, pritoku Neretve, blizu njenog ušća, jednim vrlo lijepim malim mostom zvanim Kriva čuprija. I danas stoji još krivi most. Njega uznenirava jedino brza Radobolja, obuzdana sa nekoliko mlinica uz zaglušnu buku vode, te se ovaj predio i naziva Buka. U neposrednoj blizini Krive čuprije Čejvan je sagradio hamam, i tako su građani Mostara mogli da se kupaju u toploj kupatili i na jednoj i na drugoj obali Neretve. Hamam je bio pristupačan i ženama, bez obzira na vjersku pripadnost.

„Falila se Šarića kaduna,
U hamamu među kadunama“.
„Pofali se Jovanbegovica,
U hamamu među drugaricam“.

Muslimani nisu dozvoljavali ženama da izlaze na javna mjesta, pa su one obilno koristile izuzetnu slobodu za odlazak na kupanje u hamam. Bio im je određen dan u sedmici, kad su u pratinji dvorkinja i drugarica s velikom pompom dolazile u hamam. Dan prije spremi se najljepše odijelo, mirisi, a za ovu priliku spremani su i slatkiši koje su uzmale poslije kupanja. Često su se žene upoznavale u kupatilu, dok je pjesma bila izraz radosti i te njihove povremene slobode. Izlazeći iz hamama žene su koristile priliku da vide voljenog mladića, ašikliju, koga su jedino kroz guste mušebke (drvene rešetke na prozoru) noću mogle da vide i čuju.

Nedaleko od starog mosta, na lijevoj obali Neretve, dugo-godišnji čuvari grada Vučjakovići izgradili su masivnu džamiju s velikom kupolom i tri male kupole na trijemu (hajatu). To je bilo prvih godina 16. vijeka. Džamija je pokrivena olovom. Masivna munara dominira na ovom, inače istaknutom mjestu u gradu. Renesansni prozori, luneta nad ulaznim vratima i kapiteli u trijemu ukazuju da nije daleko od Dubrovnika. Legenda kaže da je džamija građena novcem koji su dali robovi za otkup. Na svodu kupole nalaze se „stare boje“ i ornamenti izvedeni na girlandi, stari nekoliko stotina godina. Pored džamije je velika lipa, pa je i danas narod zove „džamija pod lipom“.

Godine 1557. u mahali Carini, Karadžozbeg (crnooki beg) posjednik velikog lena, porijeklom iz Potoka kod Mostara, donator je najmonumentalnije mostarske džamije sa medresom (srednjom vjerskom školu) i šadrvanom. Munara džamije je veoma vitkih linija, sa kamenom dekoracijom poput stalaktita na šerifi (mjesto odakle mujezin poziva vjernike na molitvu), sa tri male kupole u trijemu i velikom centralnom kupolom. Ovo je najljepši objekat ove vrste u Mostaru. U prozore džamije ugrađeno je okruglo staklo iz Murana, crvene, smeđe, modre i bijele boje, što potvrđuje uticaj susjedne Dalmacije i Italije. Solidno zidani zidovi izgledaju kao jedan kameni blok. Turci su bili vješti i dobri graditelji. Priča se da je na hiljade jaja umješano u malter. U hladu sevlje (pinus orientalis), stare koliko i džamija, smještena je medresa sa četiri male i dvije velike kalote. Medresa kao i džamija pokrivena je olovom, a dijelom kamenim pločama i čeramidom. Svaki dak u ovoj školi imao je svoj razred — sobu. Spavalno se asketski na hasuri. Veliki broj mladića prošao je kroz ovu školu. Za njihovo školovanje Karadžozbeg je ostavio stipendije. Da bi svaki vjernik mogao prije molitve oprati lice, ruke i noge, u dvorištu je podignut šadrvan s vječito žuborećom vodom.

Visoki zidovi opasuju groblje (atrium), odvajaju prostor pobožnosti i mira od spoljnog svijeta, a puškarnice na zidovima, za svaki slučaj sigurnosti, čine ovaj objekat cjelevitim. Dvije vitke ciprese kao straže uz bogomolju nadmeću se sa visinom munare i upozoravaju da je to Mediteran, iako bez mora.

Na česmi, u kamenu uklesani arbor vitae još nas čvršće ubjeđuje da je ovo područje mediteranskog kulturnog uticaja. Kao vez sitna arapska slova ukrašavaju gornju partiju česme.

Sjeverno od Karađozbegove džamije, Ibrahim efendija Roznamedžija, kioničar Murata IV porijeklom iz Nevesinja, dao je sagraditi džamiju pokrivenu bijelim kamenim pločama. Na šerifi munare vješta ruka kamenoresca vezla je kao vezila na džerdžefu. Na njenoj ogradi nalaze se ornamenti — arabeske. Na donjoj strani šerife, u mekom bijelom kamenu, kamenorezac je izvajao forme poput stalaktita koji izgledaju kao skamenjeni grozd. Prozori zatvoreni perforacijama od kamena daju ovom objektu posebnu ljepotu. Dijelovi enterijera džamije mihrab, čurs i mahfile ukrašeni su veoma bogato kamenom ornamentikom. Ljepota ovog spomenika zauštavlja svakog putnika.

Uz istočni zid Roznamedžijine džamije, u hladu stoljetnog stabla košćele kamena česma priča da je graditelj ovog spomenika bio gradski dobrotvor. Roznamedžija je 1663. godine preko starog mosta preveo vodu u mјedenim cijevima sa desne na lijevu obalu, u stariji dio grada. Voda je strujala ispod i iznad mosta. Tako je Mostar dobio vodovod.

Šesnaesti vijek je doba prosperiteta zanata, naročito kožarskog, terzijskog, kujundžijskog i drugih. Jedan od najjačih bio je kožarski esnaf. Kožari u početku rade na Radobolji, a kasnije se zbog poplave sele u današnju Tabhanu, nedaleko od ušća Radobolje u Neretvu. U kamenim koritima tabaci bi gazili kožu uz monotonu pjesmu, a zatim su od nje pravili čuveni mostarski bijeli i crni sahtijan i crveni kajsar. Tabaci su preradivali od 15 do 40.000 komada koža što je zavisilo od potražnje. Bili su udruženi u svoj esnaf koji je imao svoj statut (pirnamu), upravu (londžu), čehaju (nadzornika), juzbašu i bujukbašu, a na čelu svih esnafa bio je ahubaba.

Tabaci su u Mostaru bili jedini esnaf koji je izgradio svoju bogomolju. To se pripisuje nekom tabaku iz porodice Kurt. Džamija se i danas zove Tabačka. Karakteristično za ovu džamiju je da ispod nje protiče jedan rukavac Radobolje. Za vrijeme molitve imam se nalazi „na suhu“, a vjernici pretežno tabaci, „na vodi“. Nekad ih je bilo i do osamdeset majstora.

Tabački novac stečen je mukom i svaki onaj koji je išao na Meku, razmijenio bi novac kod tabaka, jer novac za ovu svrhu mora biti čist, odnosno trudom stečen.

*

Privredni razvoj grada i strateški uslovi zahtijevali su da se most na lance preko Neretve zamjeni boljim i sigurnijim.

Godine 1557. upravo onda kada je završena Karađozbegova džamija, počela je izgradnja novog kamenog mosta i trajala je punih devet godina. Gradnja je povjerena Hajrudinu, đaku poznatog graditelja Sinana. Sinan je za 98 godina života izgradio u turskoj državi preko 330 monumentalnih građevina. Godinu gradnje mosta-tarih, čuva kamera ploča na kojoj je isписан kronostih KUDRET KEMERI (moć svoda). Brojčana vrijednost slova kronostiha iznosi godinu gradnje po Hidžri 974. odnosno 1566. godinu po našem računjanju vremena. To je godina završetka mosta.

Ovaj jedinstveni kameni luk sazidan je od mekog bijelog kamena, tenelje, od koga su rađene i sve munare u gradu. U jednom rasponu luk je širok trideset metara s kamenim rebrima po hrbatu mosta, izlizanim stopama prolaznika i kopitama konja, što svaki dan prolaze s jedne na drugu stranu mosta. Luk od vode dijeli dvadesetak metara. Da bi most bio lakši, graditelj je s jedne i druge strane u svodu ostavio kaverne, a zbog veće otpornosti i elastičnosti povezao je željeznim sponama kamene blokove i zalio ih olovom. Treba doći i stići pod ovaj kameni svod pa onda tek doživjeti njegovu veličinu i ljepotu, i ocijeniti smjelost graditelja.

Godine 1664. turski putopisac Evlija Čelebija zadržao se na mostu i meditirao uz ove riječi: „Ja mal i rob i najmanji, prošao sam i obišao do sada šesnaest carevina, ali ovakve visoke čuprje ne viđeh“. Francuski putopisac Poulet, zadivljen je mostom ljepšim i smelijim od Ponte Rialta u Veneciji. Graditelj Hajrudin nije možda ni slutio kakvo je djelo napravio i kako se dostojno odužio svome velikom učitelju, savremeniku Mikelandjela, hodži mimar Sinanu. Kažu da skidanje skele ispod mosta Hajrudin nije smio dočekati. Otišao je u Bijelo Polje, desetak kilometara sjeverno od Mostara i čekajući glasnika od nestrpljenja u kamenu izdubio rupu. Glasonoša ga je obradovao vještu da je bijeli galeb presvodio Neretvu.

Od vremena turske okupacije i udaranja temelja današnjem Mostaru pa sve do 1878. godine grad nije promijenio gospodara. Jedina opasnost, koja je dolazila od slabih gradskih zidina, dopirala je sa juga i sa zapada od Venecije. Blagaj i Počitelj, utvrđeni gradovi na jugu i brojnom posadom čuvani, nisu mogli zadržati nalet dobro naoružanih mletačkih vojnika 1652. godine. Mlečani prodiru sve do u Bišće polje.

U ovom ratnom sukobu uzeli su učešće i građani Mostara, pa su uz gubitke od 400 mrtvih spasili grad i jedini siguran

prelaz preko Neretve, Stari most. Dotada nedovoljno utvrđeni grad valjalo je utvrditi.

Nije poznato kada je podignut most na lance i kako je izgledao tvrđavski ansambl oko njega. Kula Herceguša (nazvana po hercegu Stjepanu) jedini je ostatak iz toga vremena, na lijevoj obali Neretve nizvodno od starog mosta.

Turci izgraduju svoj sistem utvrda. Godine 1676. na lijevoj obali podignuta je kula Tara, specifičan objekat polukružnog tlocrta, sa pet spratova, debelih zidova tri metra, bez puškarnica, namijenjena za smještaj oružja i municije. Na prilazu mostu stajala je kapija sa malom kulom za posadu. Šira zona zaštite Grada obuhvatala je prostor od Ramića ulice preko današnjeg Konaka, do potoka Suhodolina, utvrđena bedemima sa puškarnicama i dvije velike tabije (mjesto za topove). Na carskom drumu (danasa Titova ulica) nalazile su se dvije kapije sa kulama za posadu. Stara ulica Kujundžiluk od potoka Suhodoline štićena je bila zidom i kulom sa pokretnim drvenim mostom.

Kula Tara, debeli gradski bedemi od tabije do Puzića sokaka i zid s puškarnicama u Ramića sokaku, jedini su ostaci tvrđavskog sistema 17. vijeka.

Na desnoj obali male kule sa gradskim zidinama štitile su most i Grad. Mala kula na padini Huma, osvojena od uskoka Janković Stojana, najzapadnije je uporište obrane.

Pored mosta kula Halebijja (nazvana po mostarskom braniocu Halebijji) masivnih zidova na dva sprata, s moćnim grudobranom i puškarnicama, sazidana je da brani Mostar sa zapada. Za vrijeme hercegovačkog ustanka, kada se srpski živalj digao na ustanak za oslobođenje, jedan od vođa ustanka Stojan Kovačević, uspio je da pobegne iz zatočeništva. Tara i Halebijja kao dvije sestre u zagrljaju čuvaju starije brata, Stari most.

U mahali kazaza (majstori koji su vezli mušku odjeću) stoji četvrtasta, kamena Sahat-kula, sa četiri otvora na vrhu. Sa kule je sve do 1914. godine otkucavalo zvono „a la turce“. Otada Sahat-kula stoji nijema i još samo golubovima pruža utočište. Ne zna se ni za grob dobrotvorke, ostala je samo uspomena na nju u pjesmi:

„Zaklela se Kaduna Fatima
Da će gradit sahat u Mostaru“.

U pitomim voćnjacima Predhuma, na obali Radobolje 1592. godine Derviš paša Bajazidagić sagradio je džamiju sa me-

dresom mektebom i bibliotekom. Bio je pjesnik i opjevao Stari most ovim stihovima:

„S dvije kule visoka čuprija
Pružila se preko rijeke čarne,
Pa sa svojim velebnijim lukom
Pričinja se poput duge šarne.“

Uz most, na lijevoj obali Neretve kujundžije (zlatari) imali su svoje radnje, pa se po njima ovaj dio grada nazvao Kujundžiluk. Prvi kujundžija, Hadži Osman, spominje se 1631. godine. Zlatari su naročito lijepo izrađivali pafte i kabare (spone za pojaseve i ukrašene ženske pojaseve). Danas se ovaj dio Mostara restaurira.

Između Kujundžiluka i Mejdana, na samoj litici Neretve, 1618. godine Koski Mehmed paša podiže džamiju sa velikom kupolom i tri male kupole na trijemu. Velika, zdepasta munara antipod je elegantnoj Karadžozbegovoj munari. Boje ornamentike u enterijeru džamije stare su preko tri stotine godina.

Mnogi Mostarci su bili čuveni kao naučnici i kulturni ljudi. Grad je naročito u 16. i 17. vijeku u tom smislu doživljavao prosperitet. Hasan Zijai (Svjetili) napisao je divne pjesme. Alidede, književnik koji piše na arapskom jeziku, poznat je u to doba. Najmarkatnija ličnost u 17. vijeku bio je Mustafa Ejubović Šehjuje, poznat kao odličan predavač na Visokoj školi u Carigradu, a kada je izabran za mostarskog kadiju, rekao je: „Vjetar svemilostivog dolazi od Hercegovine“. On je napisao veliki broj komentara iz oblasti šerijskog prava, teologije i retorike. Turbe mu se nalazi na Luci, u južnom dijelu Mostara. Poznat je u narodu kao „dobri“, i onima koji ne bi mogli da pamte, preporučivali su da odu na njegov grob, da tamo „uče“ i pamćenje će im se povratiti. Na kraju 17. vijeka ističu se kao pjesnici: Husejin Čatrna — Husani, Fazli Mostarac i Ahmed Ruždi, a kao tumač snova bio je nadaleko čuven Šeih Muhabir Hasan.

Moć Turaka opada porazom kod Beča 1683. godine i otada nastaje njihovo pojačano naseljavanje u Bosnu i Hercegovinu. Dolaskom većeg broja naseljenika iz napuštenih krajeva preko Save, nastaje sve veći pritisak na raju, na kmetovе nemuslimane. Godine 1710, u Mostaru se buni raja protiv turske vlasti. Do otvorene pobune gradskog stanovništva došlo je zbog visokih poreza 1748. godine.

Između 1802. i 1814. godine u Mostaru se odigrali mali ratovi između blagajskog prvaka Voljevice i mostarskog muselima (vezirovog zamjenika) Alijage Dadića. Voljevica je bio vrlo okrutan i bezobziran prilikom ubiranja poreza od raje, dok je Dadić bio tolerantniji. Dadić je pobedio, ali je otrovan po nalogu Porte, jer se osilio. Borbu protiv Porte nastavljuju njegovi sinovi potpomognuti pravoslavnim i katoličkim stanovništvom. Da bi umirio nemirne, bosanski vezir poslao je na Mostar 30.000 vojnika, koji su u krvi ugušili pobunjene Dadiće i njihove pristalice, među kojima 17 pravoslavnih i 9 katoličkih uglednih građana.

Početak 19. vijeka obilježen je borbom pokrajinskih feudalaca protiv centralne turske vlasti. Cilj je bio uspostavljanje autonomije Bosne i Hercegovine. Nosilac ovoga pokreta bio je Husein kapetan Gradaščević. Za centralnu tursku vlast, a protiv Gradaščevića, bio je Ali aga Rizvanbegović. Za usluge učinjene turskoj vlasti Ali aga Rizvanbegović dobiva naziv paša, Hercegovina postaje pašaluk. Kasnije, i on se zalaže za što veću nezavisnost Hercegovine, što nije konveniralo vlasti u Istanbulu. Da konačno skrši vlast feudalnih prvaka, Porta šalje na Balkan svoga opunomoćenika Omer pašu Latasa. On stiže u Mostar 1851. godine, likvidira Ali pašu Rizvanbegovića i ukida Hercegovački pašaluk.

U okolini Mostara živjeli su pravoslavni i katolici koji se postepeno naseljavaju u gradu. U 16. vijeku spominju se trgovci Jevreji i Jermenii. Razvojem zanata i trgovine ukaže se potreba da se grad širi. Iz godine 1656. datiraju prve vijesti o pravoslavnima u gradu. Navodi se majstor Jovan koji je okovao krst za trebinjski manastir Tvrdoš. Prvi katolici spominju se u Mostaru 1674. godine, o čemu izvještava Dubrovčanin Matej Gundulić; godine 1742. u gradu ima 1215 katolika. Broj pravoslavnih i katolika u gradu se povećava. Godine 1872. francuski konzul piše da u selima oko Jablanice ima bogumila.

Do 19. vijeka u Mostaru nema pravoslavne ni katoličke crkve. Odobrenjem turskih vlasti, velikog vezira Kara Mahmud paše, 1833. godine pravoslavni podižu crkvu „po novom vuku“ kako kaže kroničar Pamučina. Vlasti su zahtjevale da se crkva gradi jednim dijelom u zemlji kako ne bi bila vidljiva iz grada. Crkva ima prostor za žene odijeljen mušebkom (rešetkasta drvena ograda) od muškaraca.

Znatan broj starih ikona grčkih, vizantijskih, italokreških, ruskih i srpskih ukrašava ikonostas crkve. One imaju veliku kulturno-istorijsku vrijednost.

Zahvaljujući živim trgovačkim vezama Mostara sa Trstom i Venecijom, ovdje su dospjele dvije slike, Sv. Jovan i Hrist, koje su vjerovatno rad venecijanskog slikara Nicolo di Pietra (1349–1443).

Katolici su prije izgradnje svoje crkve obavljali molitve u privatnoj kući. Političke prilike primorale su turske vlasti da popuštaju pred zahtjevima inovjeraca i tako katolici, uz odobrenje turskih vlasti, 1866. godine podižu crkvu sa natpisom iznad vrata:

„Car stambolski mlogo dobrovoljni
Dade mesto ugodno za gradju
Uz grošah pedesejat kesah...“

Situacija na evropskim granicama postaje vremenom sve nepovoljnija za turske vlasti. Pravoslavni zahtjevaju, pored stare, podizanje veće i prostranije crkve. Odobrenje bi brzo dobiveno i sultan Abdul Azis dade mjesto za gradnju crkve i 100.000 groša. Tako je na padinama Veleža sagrađena najveća pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini, na najistaknutijem mjestu u Mostaru. Početa je 1863., a završena 1873. godine.

Za vrijeme turske uprave u Mostaru su bile poznate samo vjerske škole: mekteb i medresa, a u 19. vijeku Srbi dobivaju osnovnu školu u koju idu i katolička djeca.

Štamparija u Mostaru nije bilo, ali su u njemu nastala mnoga kaligrafska djela mostarskih učenih ljudi. Tek 1872. godine osnovao je don Frano Miličević prvu mostarsku štampariju, i stampao do 1878. preko 40 izdanja. U početku su štampana vjerska, a kasnije i svjetovna djela. Turci su štampali i novine „Neretva“ (1876) uporedo na dva jezika: na turskom, arabičicom, i na srpskom, cirilicom i Vukovim pravopisom.

U skoro orientalnu sredinu, poslije austro-ugarske okupacije 1878. uvodi se državno uređenje sa modernom upravom; nastaju novi odnosi u privredi i kulturi.

U gradu se podižu značajni privredni i kulturni objekti. Mostar se povezuje željeznicom sa Sarajevom i Dubrovnikom, a preko njih sa Srednjom Evropom, što doprinosi privrednom i kulturnom razvoju grada.

Obale Neretve u gradu spajaju još dva vitka betonska mosta. Mostar dobiva Fabriku duhana, Rudnik mrkog uglja, električnu energiju... Dobiva moderno kupatilo („banju“), čiji enterijeri podsećaju na detalje iz „Hiljadu i jedne noći“, komforan hotel „Neretvu“, koji je s prednje strane utonuo

u bujnu vegetaciju najstarijeg gradskog parka, a sa prostrane terase pozadi pruža se pogled na planinsku kć Neretvu, nastaju jedinstvene radikalne aleje platana i lipa... Grad dobiva savremene temelje na desnoj obali Neretve.

Prosvjetne i kulturne ustanove dobivaju moderne okvire.

Na evropskim fakultetima školuje se prva domaća inteligencija, koja donosi nove ideje.

Organizovan i plodan kulturno prosvjetni rad pojavio se u nacionalnim društvima: Hrvoje, Gusle i Itihad.

Razvoj savremene kulture pomaže i nove mostarske štamparije: Vladimira Radovića, Pahera i Kisića i Pavla Rankovića.

U gradu su izlazile novine: Glas Hercegovca, Srpski vjesnik, Osvit, Srpska riječ, Narod, Musavat, Radnička odbrana i Rad; izdavani su kalendarji: Hrvoje, Hrvatski narodni kalendar, Gajret i Neretljakin; štampani književni časopisi: Hercegovački bosiljak, Novi hercegovački bosiljak i Biser.

Godine 1896. mostarski pisci pokreću u istoriji grada najznačajniji književni časopis „Zora“, koji su do 1901. uredivali Alekса Šantić, Jovan Dučić, Svetozar Čorović, Osman Đikić i Atanasije Šola. Mostar je u to doba poznat književni centar, značajan ne samo za Bosnu i Hercegovinu. U Mostar su rado svraćali mnogi naši istaknuti pisci, i ovdje, prvi put na našem jeziku objavljivali prevede poznatih svjetskih pisaca i prvi put stampali mnoga vlastita djela.

Pozorišnu umjetnost pokrenule su putujuće družine koje su dolazile iz raznih krajeva. Pored njih, u Mostaru su gostovala pozorišta iz Osijeka, Ljubljane, Zagreba, Sarajeva i Dubrovnika.

Gotovo sva djela, koja su se tada nalazila na repertoaru pozorišta u zemlji, sa uspjehom su prikazivali mostarski pozorišni amateri. Čak se ozbiljno pomicalo na osnivanje stalnog pozorišta.

Plodnu kulturnu djelatnost prekinuo je prvi svjetski rat. Istrom pred drugi svjetski rat, članovi KPJ imali su u gradu značajnije rezultate na tom planu.

Između dva rata, grad je dobio četvrti most na Neretvi. U drugom svjetskom ratu, Mostar je heroj u borbi za slobodu. Neotkrivena ilegalna štamparija, neprekinut ilegalni rad, sačuvani mostovi, u praskozorju slobode... Palo je preko 800 boraca da bi grad u slobodi nastavio stvaralački hod. Na svim poljima obnova je zahvatila ratom razrušeni Mostar, koji je danas dobio lik moderno urbaniziranog grada.

Pored dva prstena objekata, turskog i austro-ugarskog, podiže se treći, socijalistički, odoba veći. Grad je dobio asfaltirane ulice i aleje, nove parkove i savremene trgovine; nove privredne grane: metalnu, tekstilnu, drvnu, prehrambenu... plantaže voća, vinove loze, duhana... ogromne moderne staklenike za uzgoj povrća i cvijeća...

Grad ima preko 20 osnovnih, srednjih, viših i visokih škola; Narodno pozorište, pozorišni Studio 64 i Pozorište lutaka, muzičke škole, Duvački i Simfoniski orkestar, Narodnu i Dječiju biblioteku, tri bioskopa, Muzej, Arhiv i Zavod za zaštitu spomenika kulture, nedeljni list „Slobodu“, Lokalnu radio stanicu i Grafički zavod, desetak kulturno-umjetničkih i kulturno-prosvjetnih društava, Muzej A. Šantića i S. Čorovića i Ljetnju pozornicu, Spomen-park mostarskih dramskih pisaca i Partizansko spomen groblje...

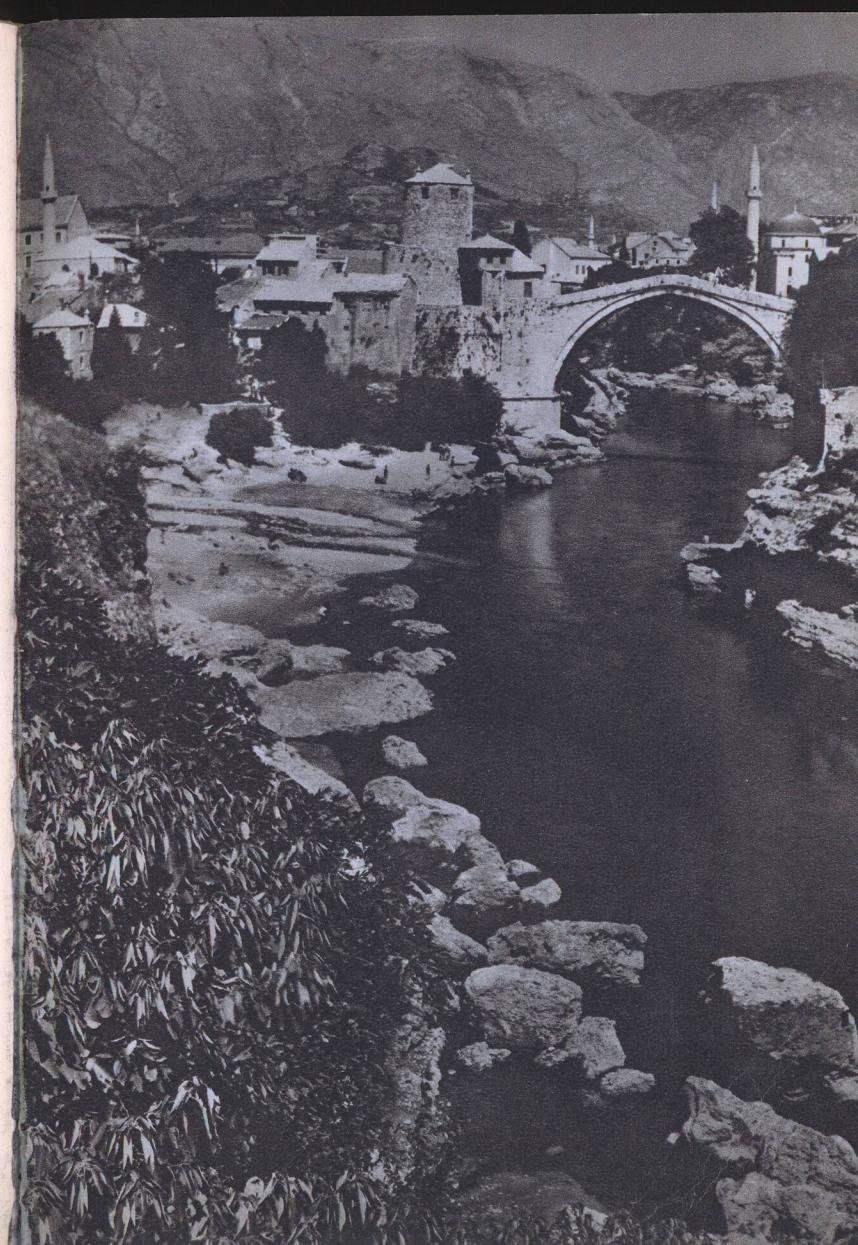
Mostar ima savremen međunarodni aerodrom; povezan je asfaltnim putem sa Jadranskom magistralom i Auto-putom bratstva i jedinstva, a 1966. biće povezan električnom željeznicom sa lukom Ploče i Sarajevom.

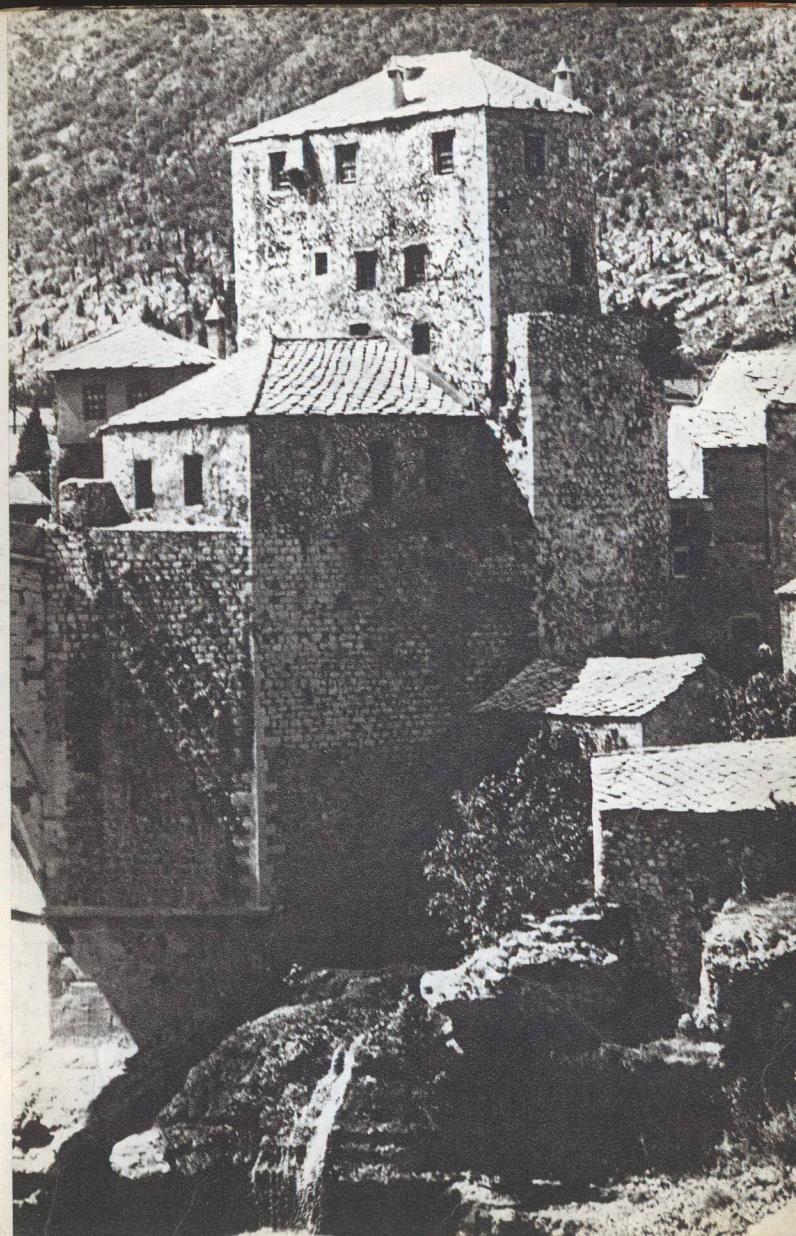
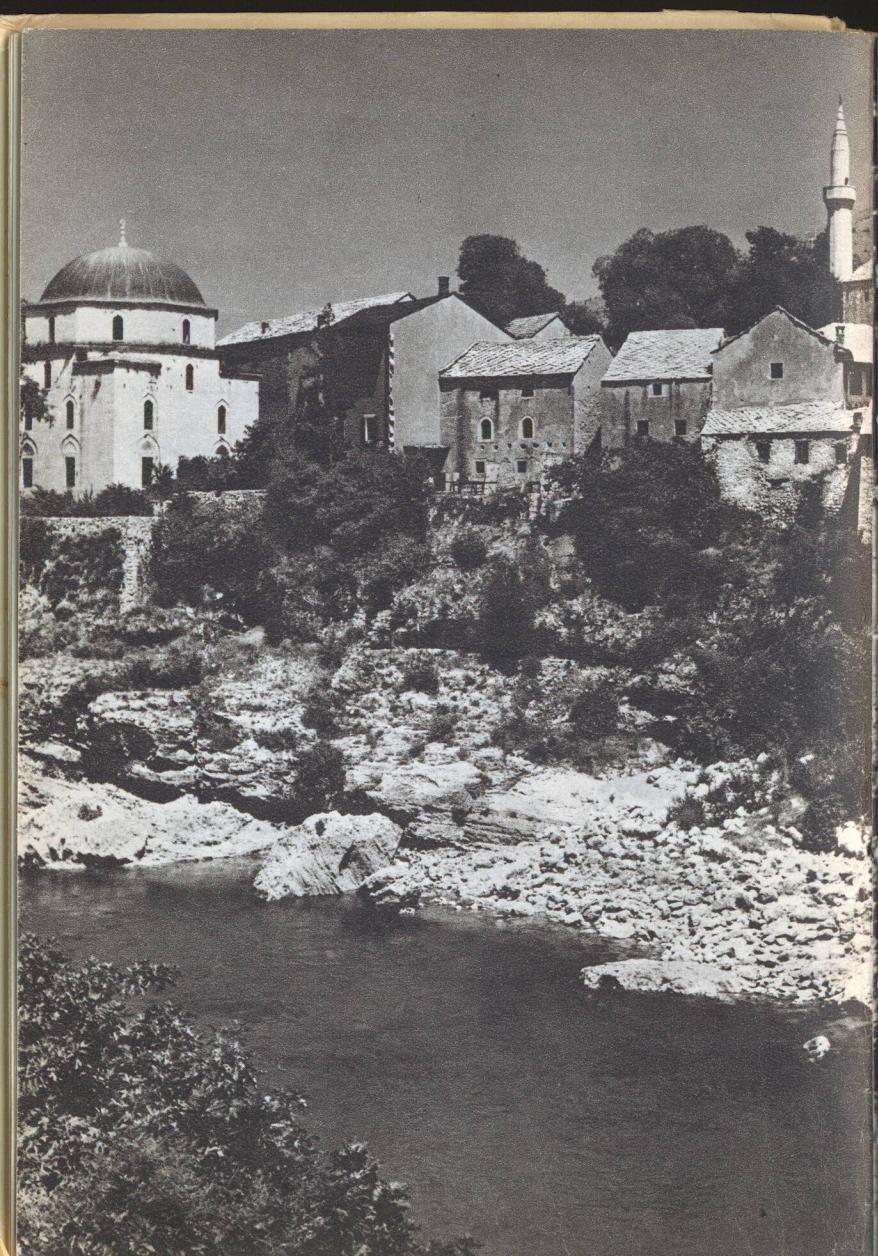
Hoteli „Bristol“ i „Neretva“ uređeni su sa najsavremenijim komforom, a camping kućice i motel na Buni idealna su mjesta za odmor i sport.

Gradski stadion sa baštom čudesne ljepote, stadion „Kantarevac“, Plivački bazen, vrelo Bune u Blagaju i Planinarski dom na Rujištu sa bogatim nekropolama stećaka u neposrednoj blizini, mogućnost su za razonodu, odmor i rekreativu. Uskim ulicama prolaze vozila i ljudi, mir nalazimo u Starom gradu, pored Starog mosta i njegovih čuvara, kula, dok u novom djelu grada teče novi, savremeni život.

Malo je gradova na svijetu koji na jednom mjestu okupljaju toliko različitih znamenitosti. A malo dalje, u neposrednoj blizini grada, nalazi se Blagaj na vrelu rijeke Bune sa srednjevjekovnim gradom, tekijom derviša i Velagića kućom. Radimlja sa najljepšom nekropolom stećaka, Stolac i Počitelj, Mogorjelo, Vodopad Kravice, manastir Žitomisljici, kanjon Neretve... U gradu živi veliki broj slikara, pjesnika, vajara... Mostar ima čudesne mirise i boje... ima svoje osobene ljude, šaljivčine... Grad je pun prijatnih iznenađenja i za mještane...

Nekoliko vjekova je iza nas; iz godine u godinu mijenja se lik grada kome su Hajrudin i drugi nepoznati turski graditelji udarili temelje. Graditelji novih konceptacija nastavljaju kasnije to djelo i tako se ovdje dodiruju i prepliću kulture.

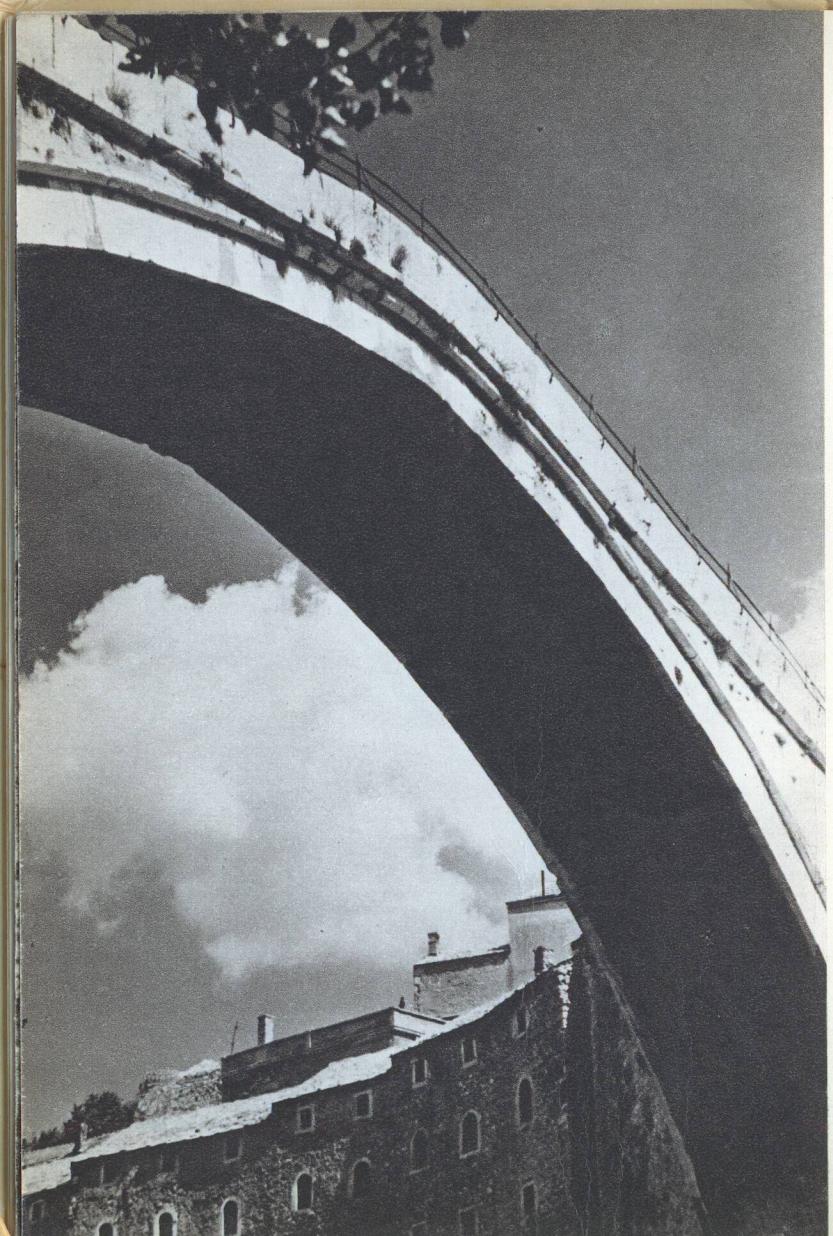

2

3

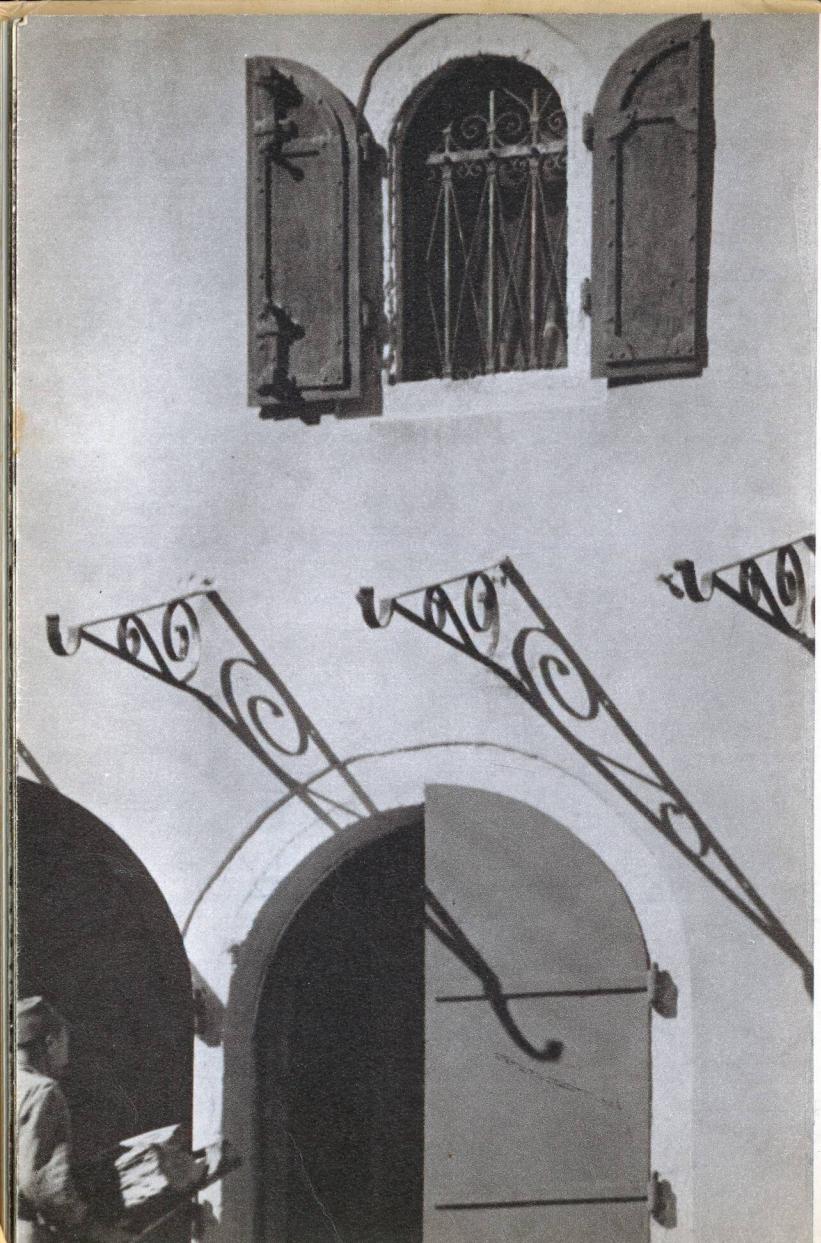

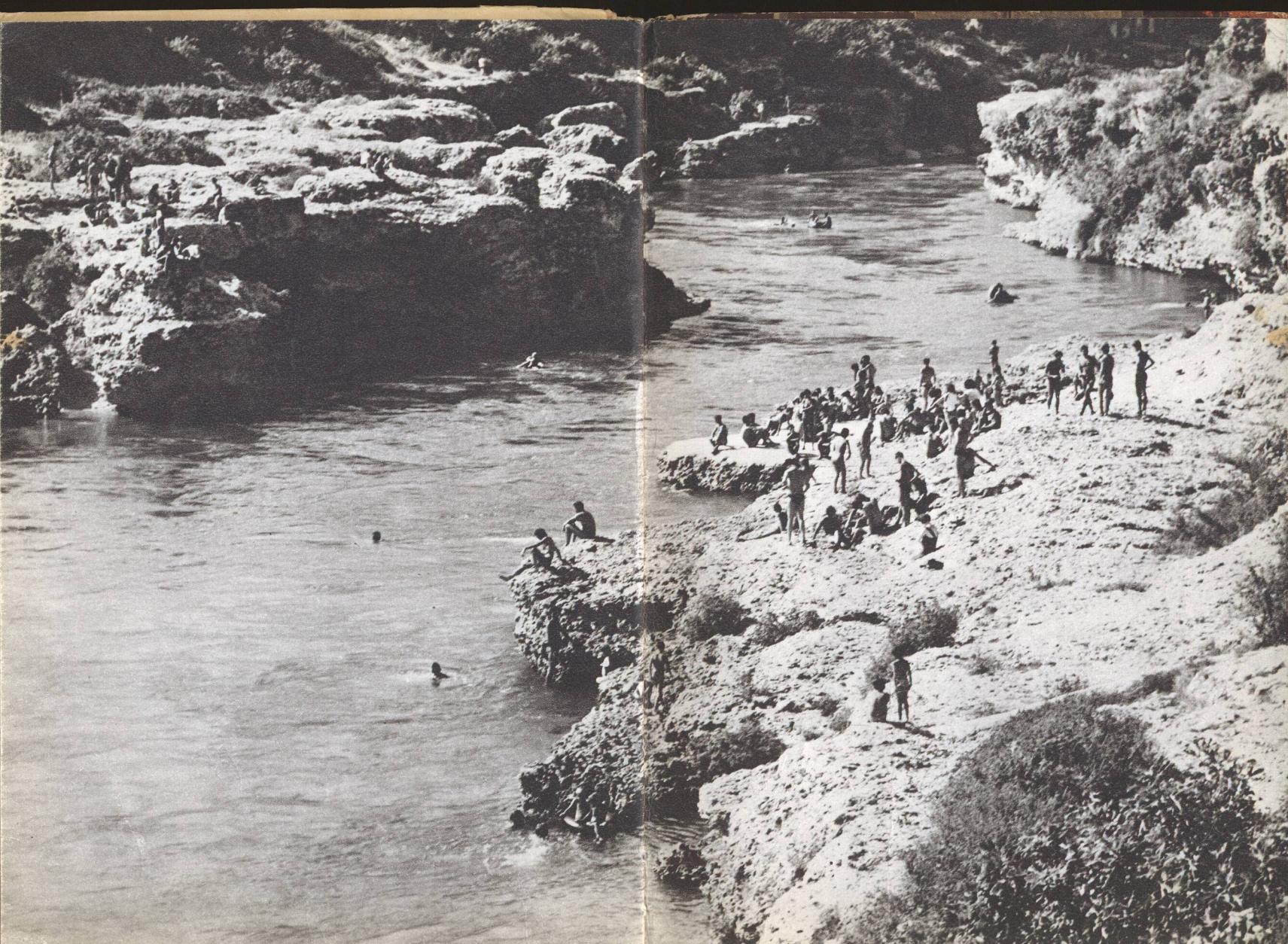
8

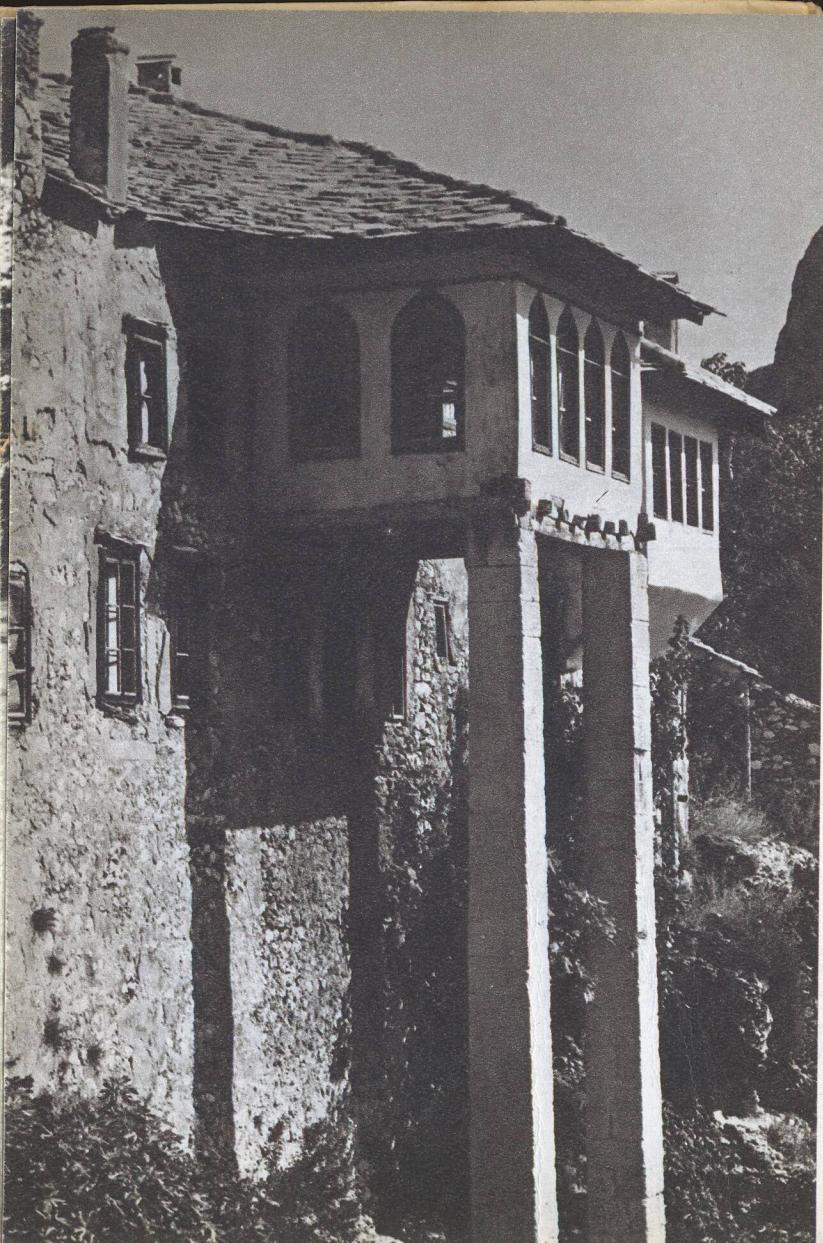
9

10

11

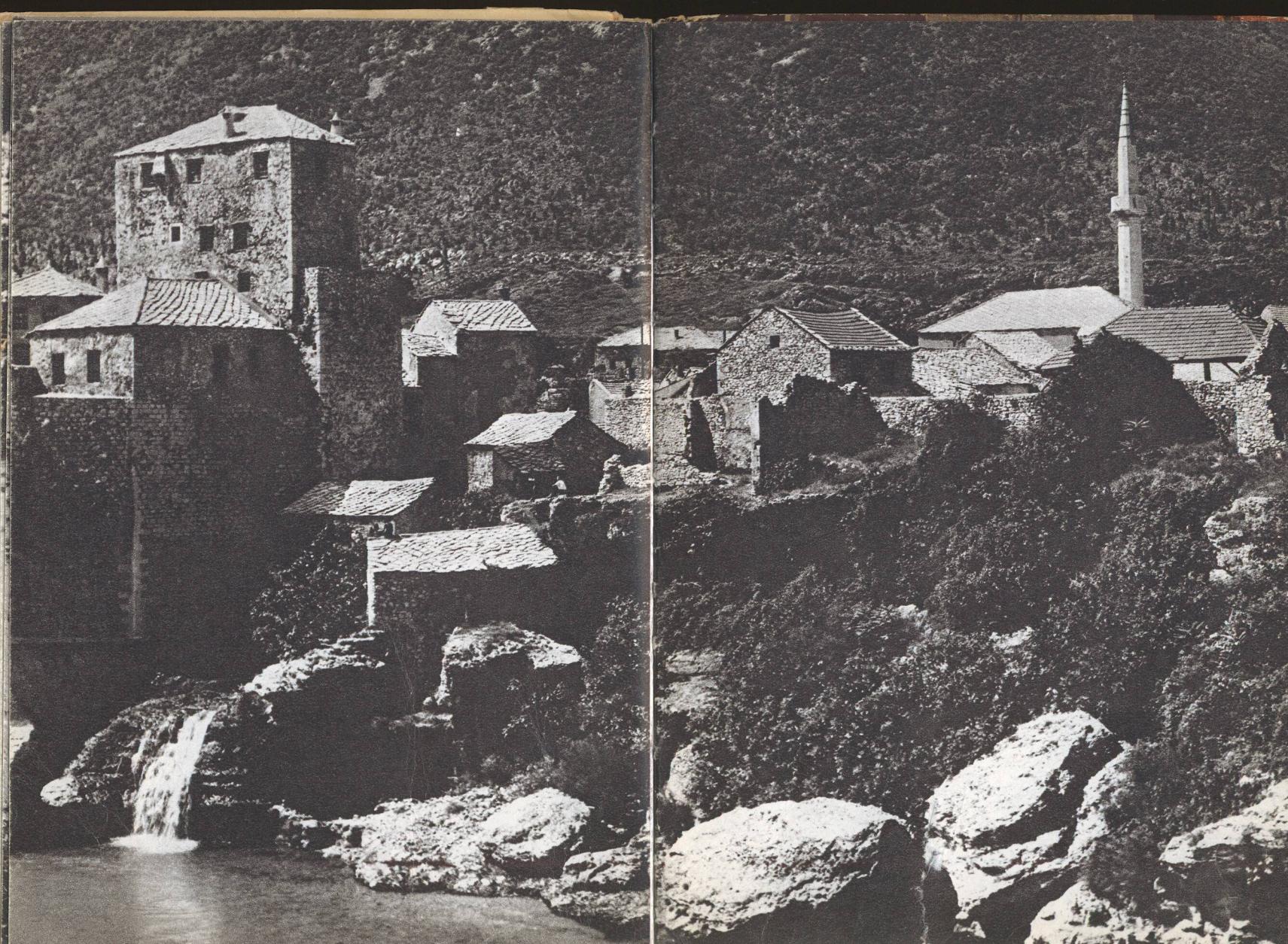

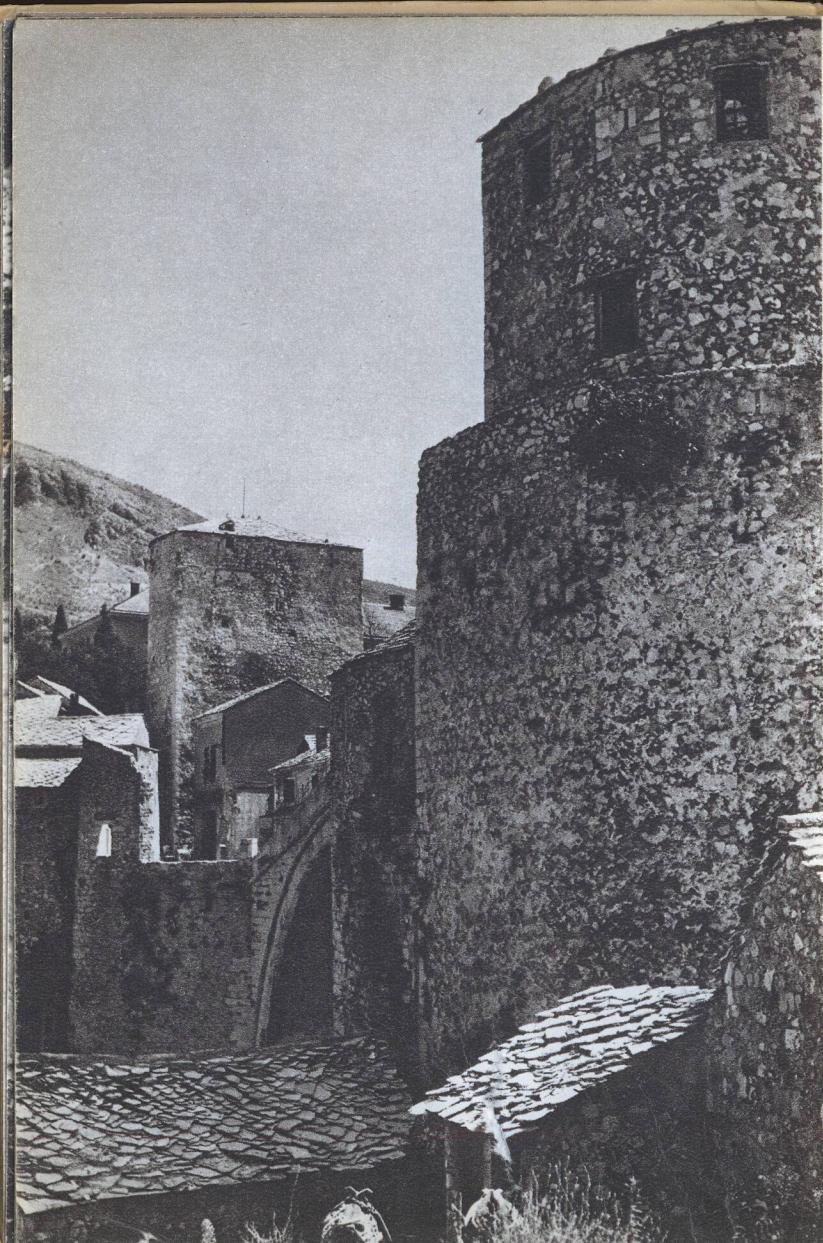

13

14

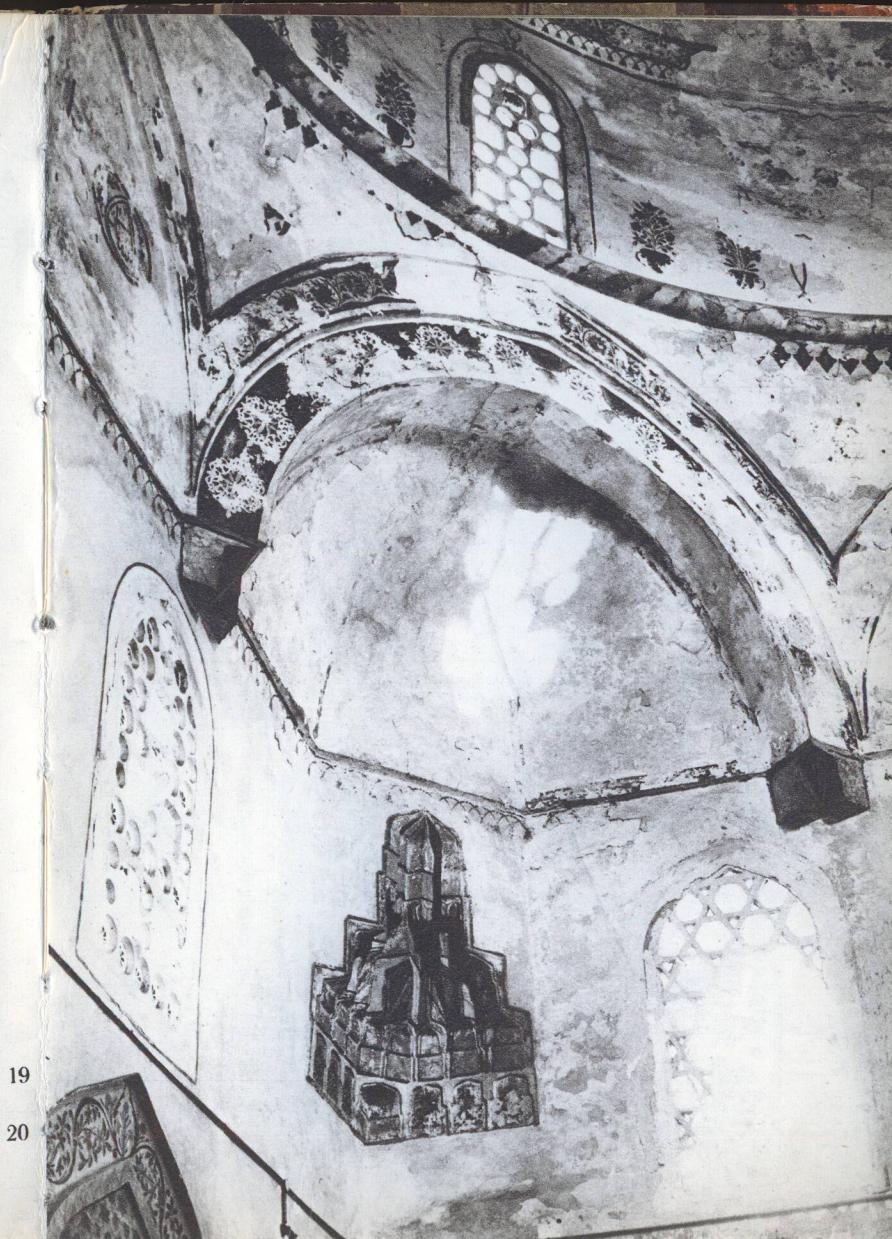

16

17

19

20

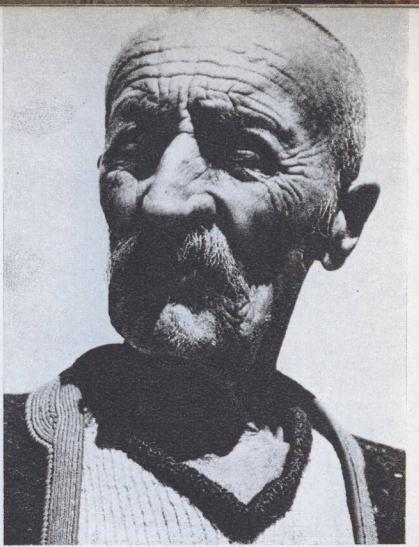

21

22

23

24

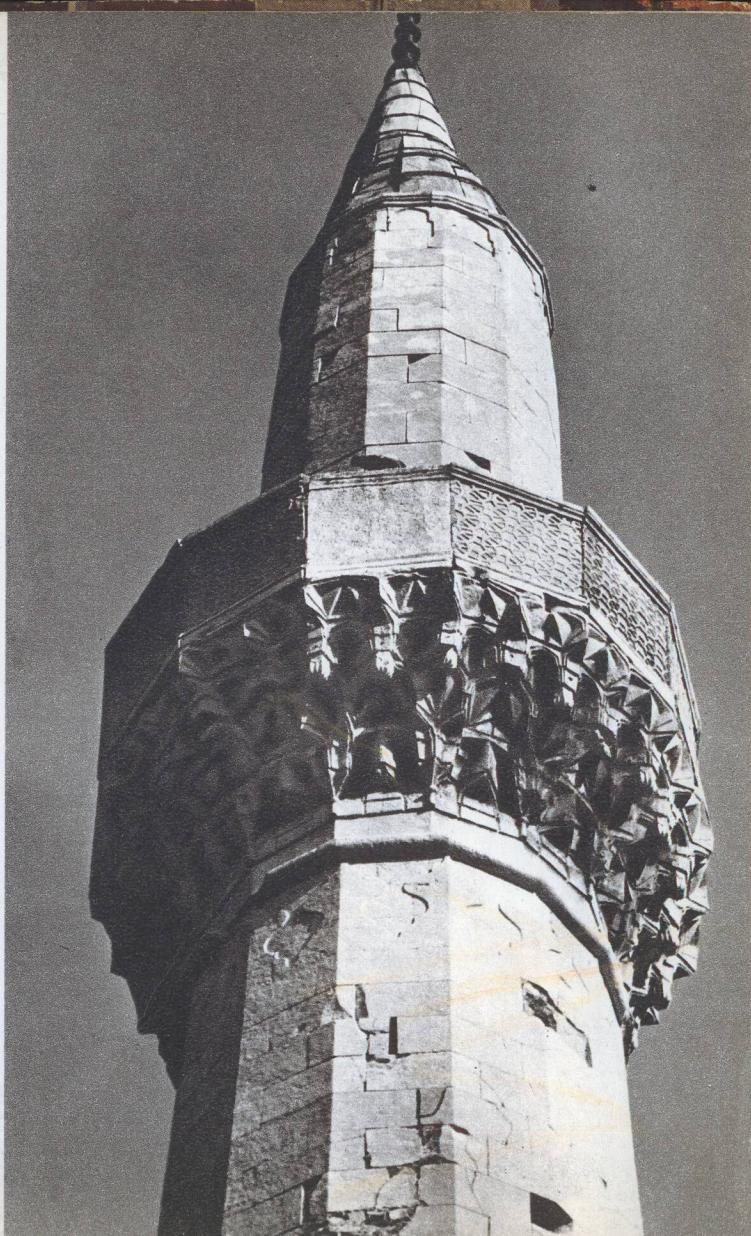
25

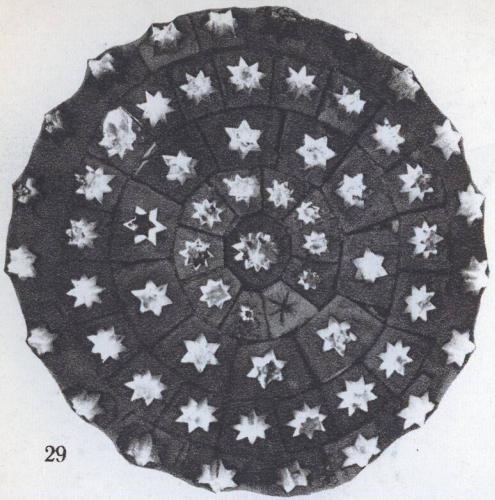
26

27

28

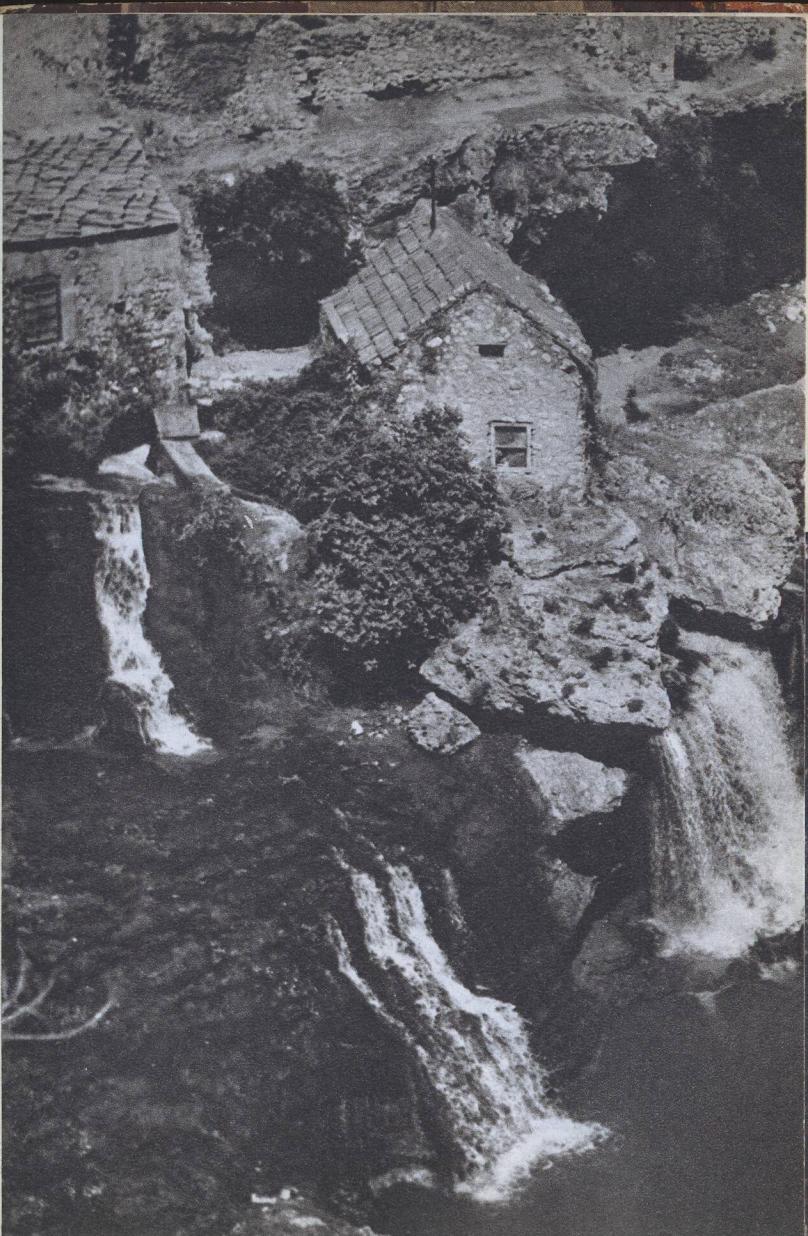

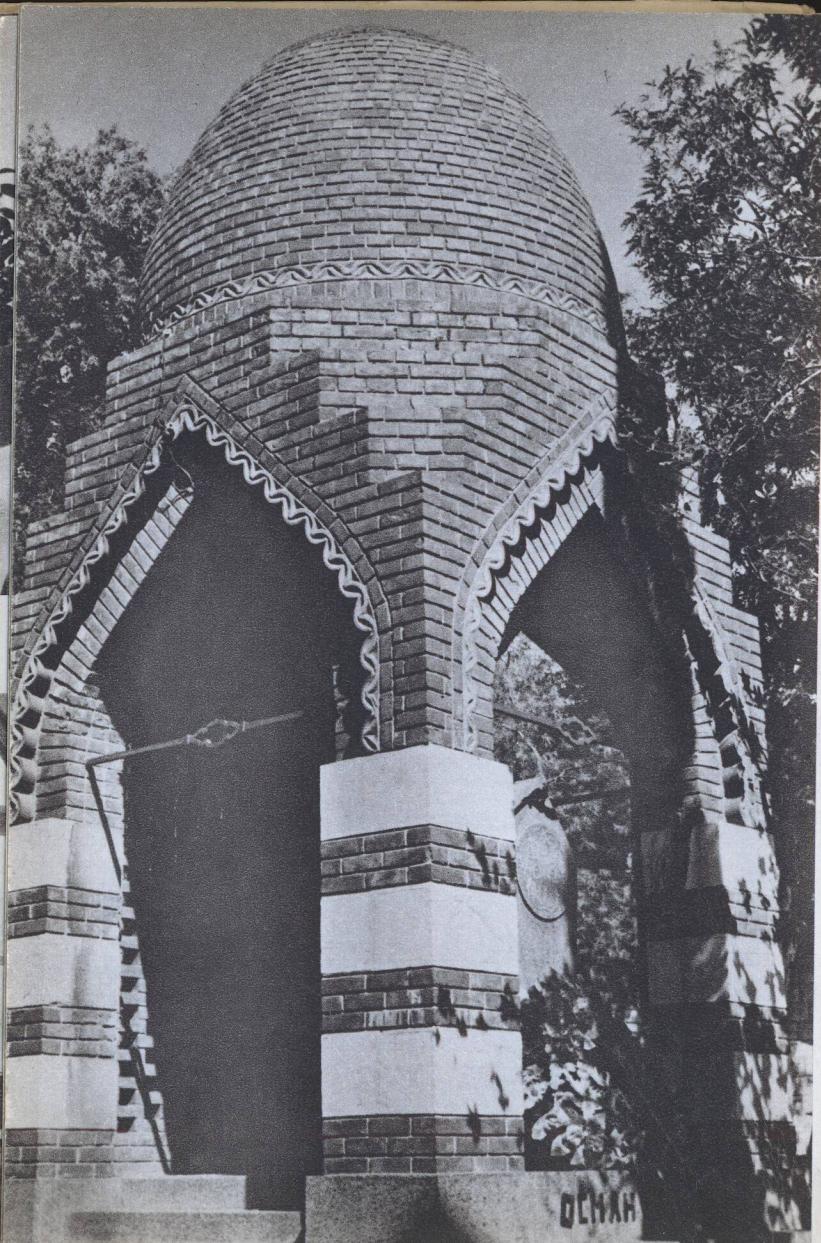
29

30

31

32

33

34

35

36

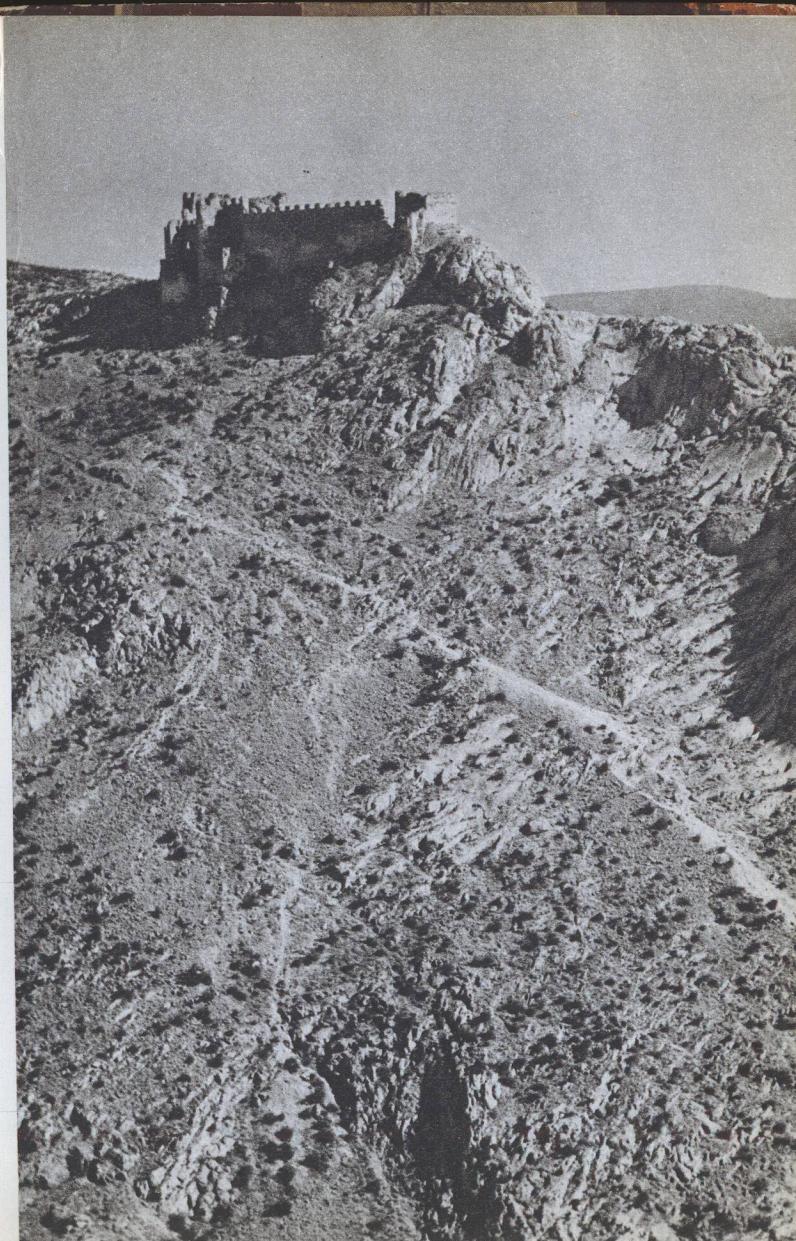

37

38

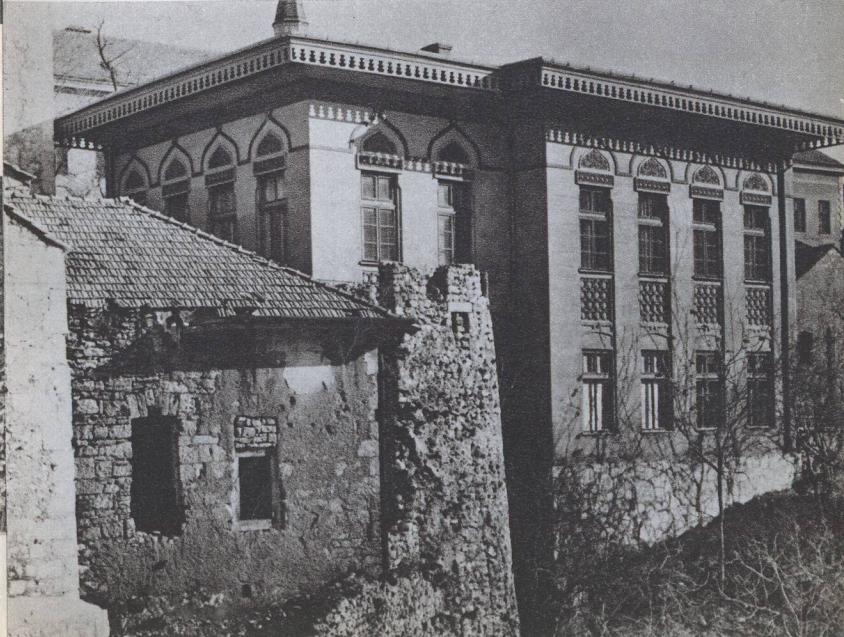
39

41

الله تعالى يحيى الموتى فلما ماتوا لا يحييهم الله تعالى فلما ماتوا لا يحييهم الله تعالى
اللهم اسْلِمْنَا إِلَيْكَ وَإِنَّا إِذَا مُمْرِنُونَ إِلَيْكَ نُرْجِعُهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِحُكْمٍ شَدِيدٍ فَلَا يَنْزَهُنَّ عَنْ حُكْمِكَمْ
اللهم اسْلِمْنَا إِلَيْكَ وَإِنَّا إِذَا مُمْرِنُونَ إِلَيْكَ نُرْجِعُهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِحُكْمٍ شَدِيدٍ فَلَا يَنْزَهُنَّ عَنْ حُكْمِكَمْ
اللهم اسْلِمْنَا إِلَيْكَ وَإِنَّا إِذَا مُمْرِنُونَ إِلَيْكَ نُرْجِعُهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِحُكْمٍ شَدِيدٍ فَلَا يَنْزَهُنَّ عَنْ حُكْمِكَمْ
اللهم اسْلِمْنَا إِلَيْكَ وَإِنَّا إِذَا مُمْرِنُونَ إِلَيْكَ نُرْجِعُهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِحُكْمٍ شَدِيدٍ فَلَا يَنْزَهُنَّ عَنْ حُكْمِكَمْ
اللهم اسْلِمْنَا إِلَيْكَ وَإِنَّا إِذَا مُمْرِنُونَ إِلَيْكَ نُرْجِعُهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِحُكْمٍ شَدِيدٍ فَلَا يَنْزَهُنَّ عَنْ حُكْمِكَمْ

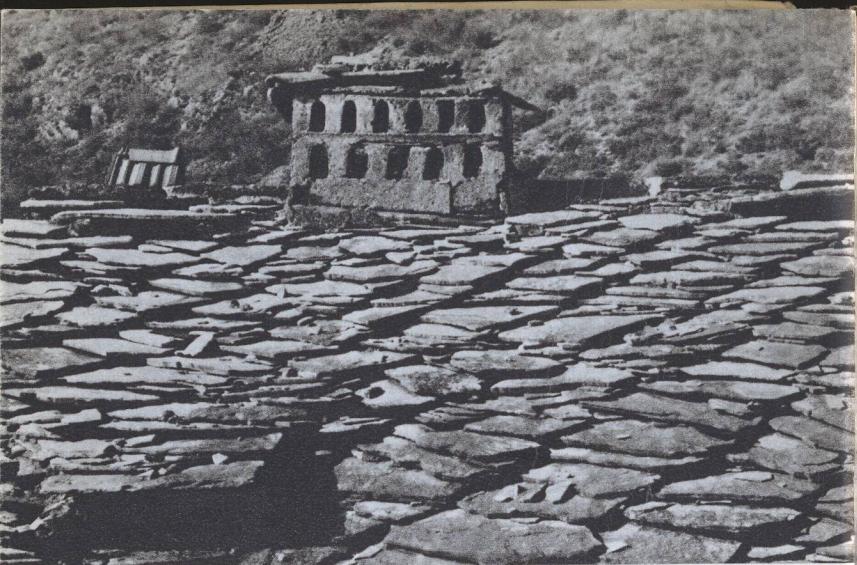
42

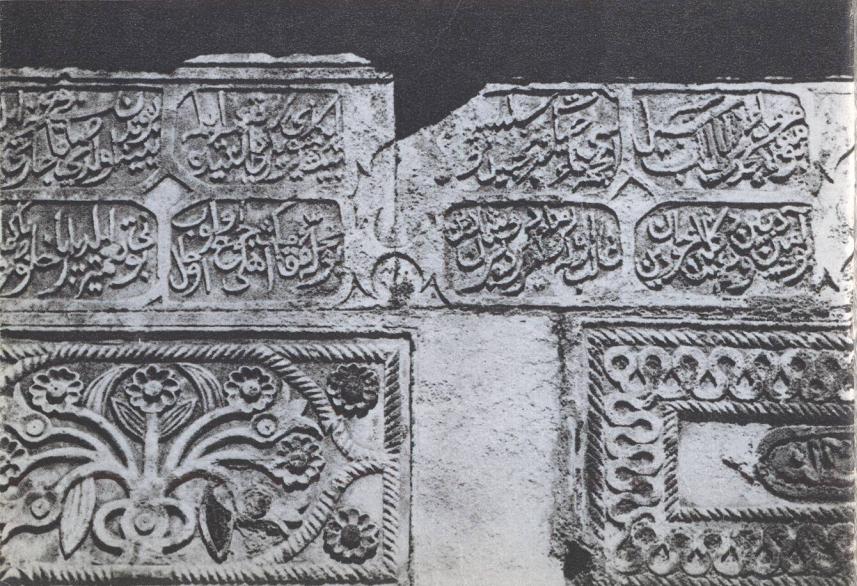
44

45

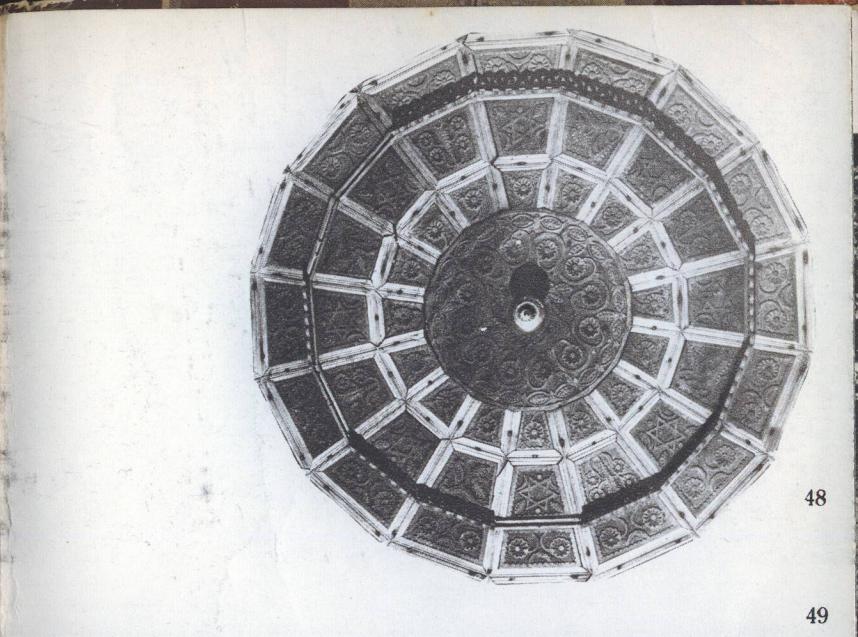

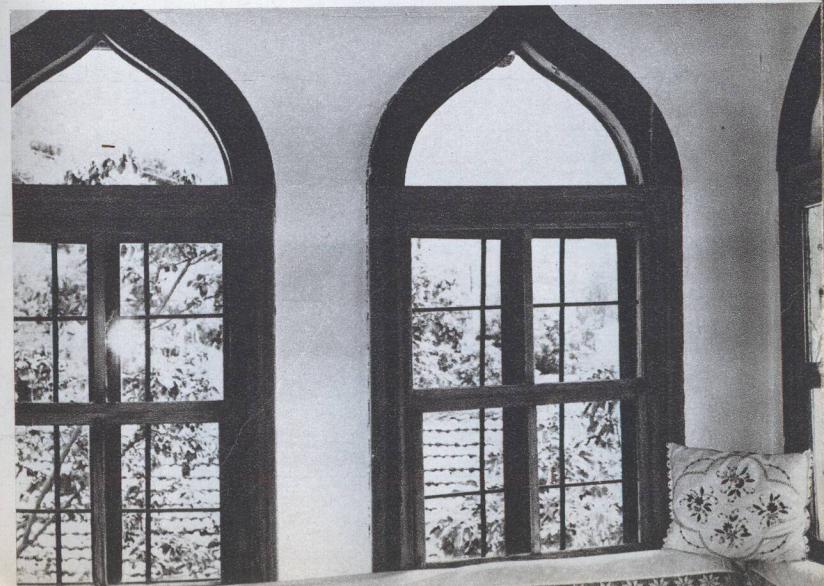
46

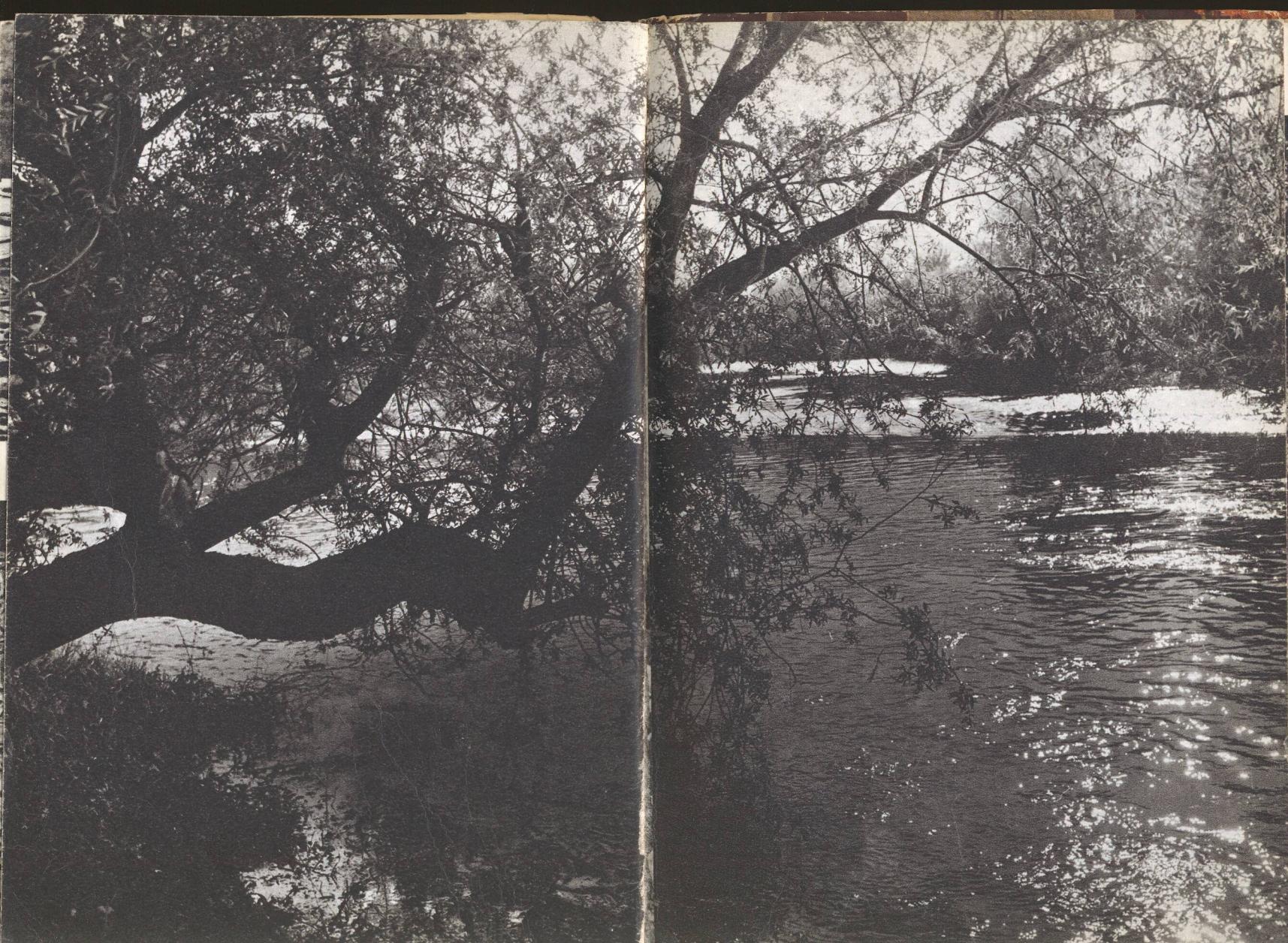
47

48

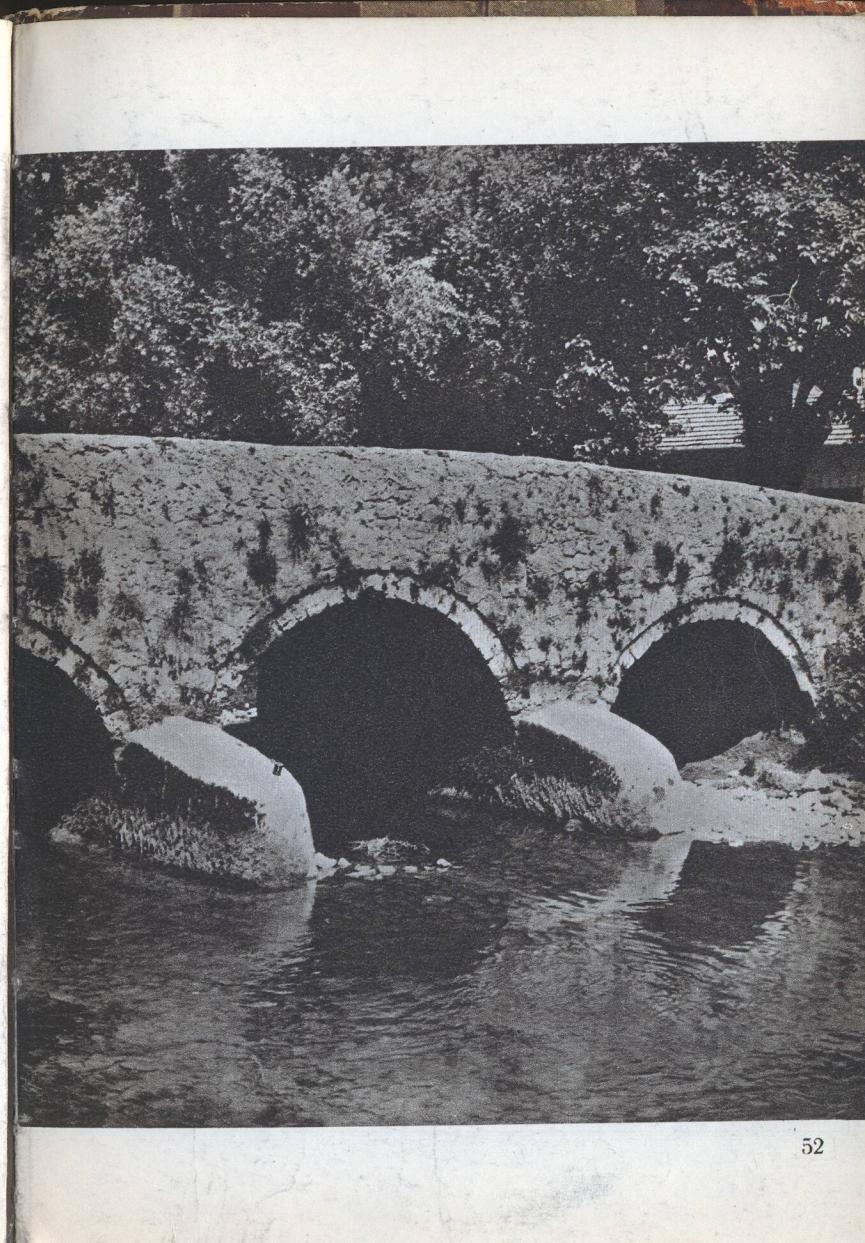

49

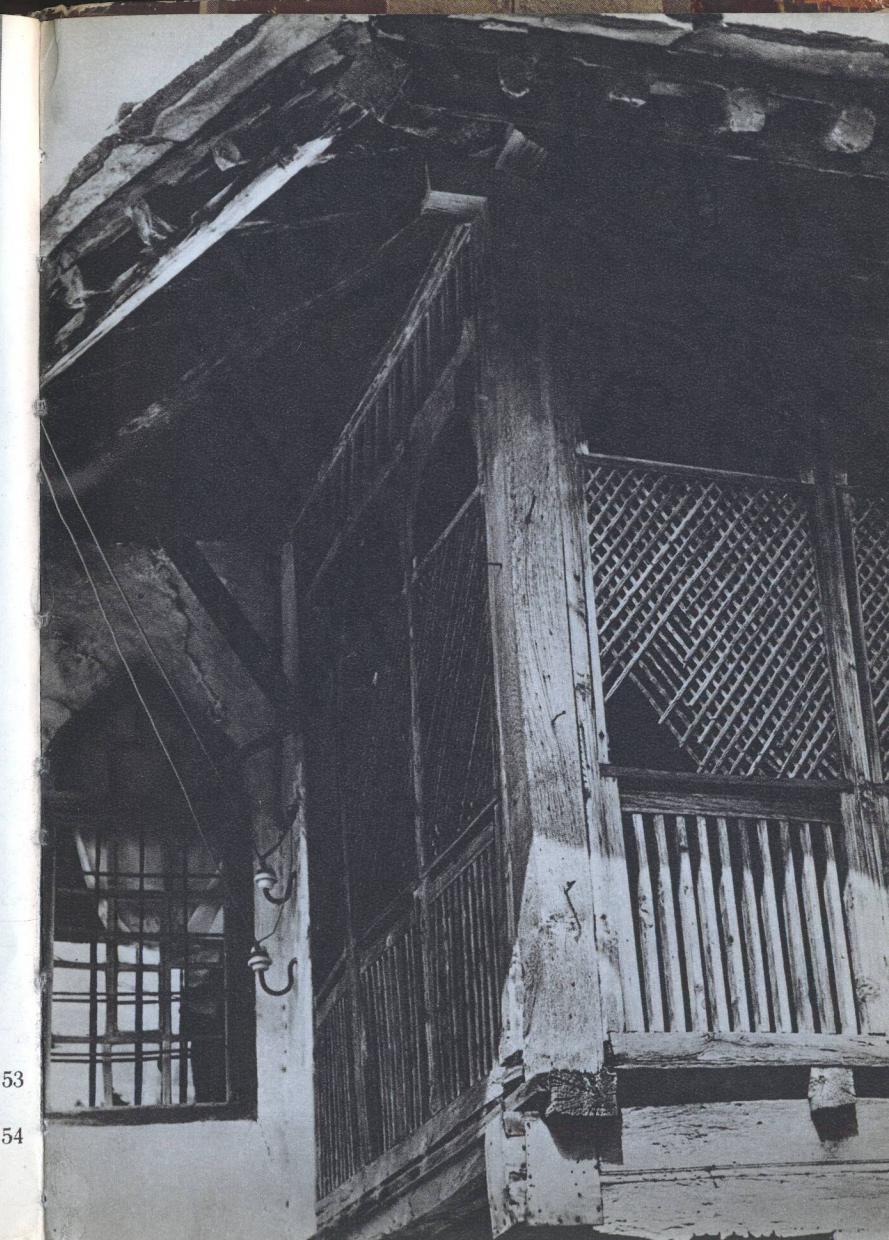

51

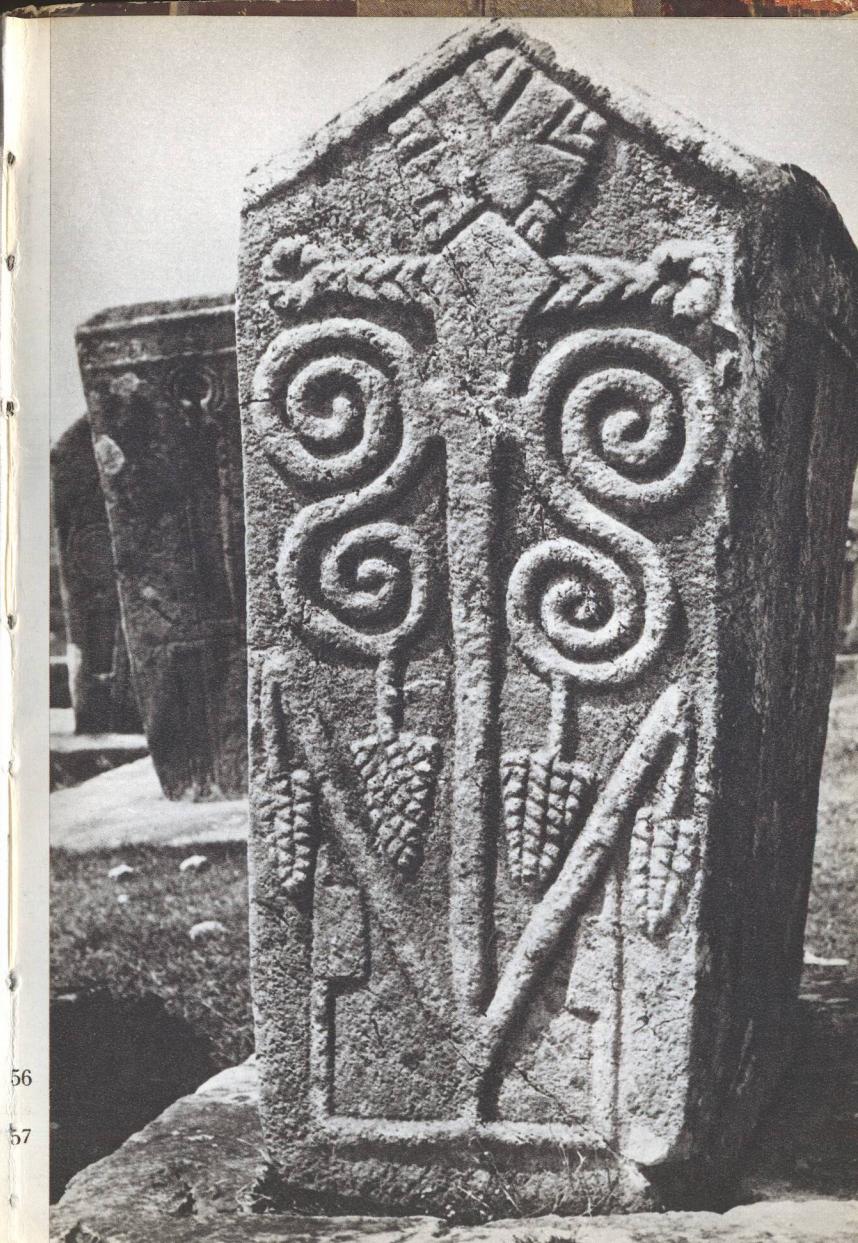
52

53

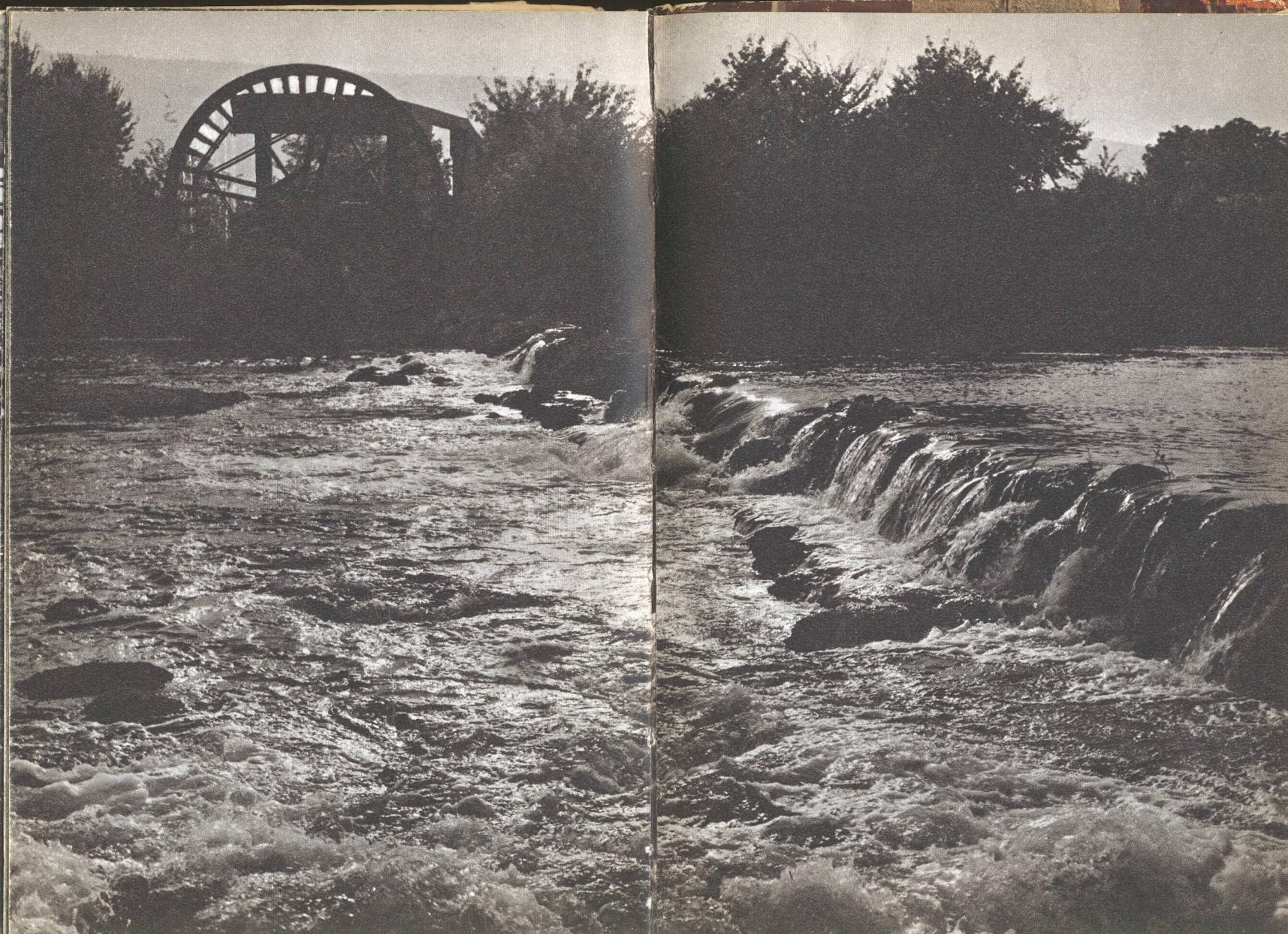
54

56

57

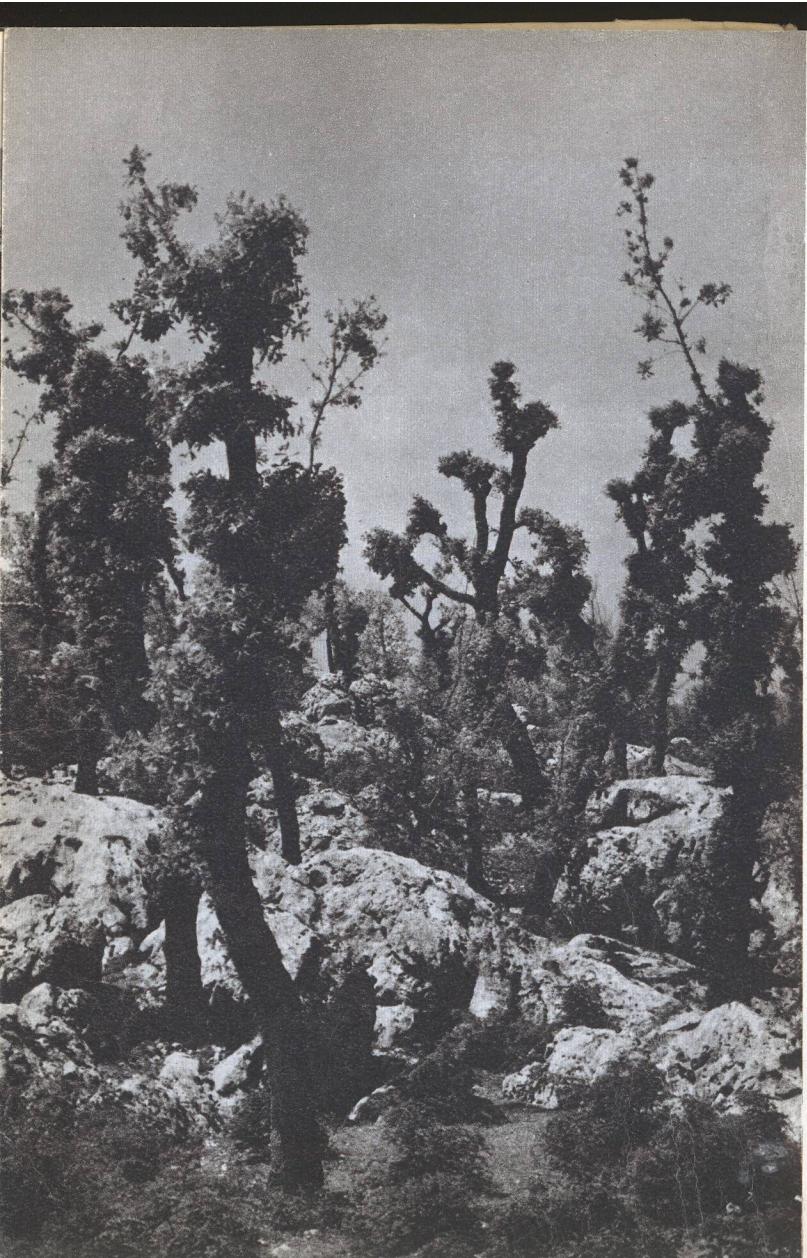

59

60

61

62

ŽNAMENITOSTI

Uz ledeničke i vodene rezerve, na području Hercegovine i Dalmacije, postoji veliki broj kulturno-povijesnih spomenika. Njihov broj i vrijednost je u neobičnoj mjeri povezan s blizinom mora, a posebno sa blizinom Jadrana. Upravo je Jadransko more i njegova riječna mreža, predstavljajući jedinstvenu prirodnu resursu, dala mogućnost razvoja i razširenja kulturne i kulturno-povijesne baštine. Među najznačajnijim spomenicima u Hercegovini i Dalmaciji, u prvom redu, smješteni su u Mostarskom Hrvatskom primorju, u blizini obale Jadrana. Među njima je posebno zanimljivo i vrijedno spomeniće na
BIŠČEVIĆA KUĆA (1635). — Bogatstvom dekorativnih motiva i čoškom isturenim nad Neretvom, sa veoma visokim i smjelo postavljenim stupovima, predstavlja najatraktivniju stambenu kuću iz turskog vremena. Iz čoška se pruža jedinstven pogled na rijeku i dio grada.

U Bišćevića kući nalazi se privatna etnografska zbirka iz turskog vremena.

ČEJVAN-BEGOV HAMAM (1658. i 1664). — Ulica Rade Bitange. Građen je masivno od kamena. Presvođen je jednim većim kubetom i više manjih. Sličan je ostalim hamama u našim krajevima, a najveći je od sačuvanih u Hercegovini.

ČEJVAN-ČEHAJINA DŽAMIJA (1552). — Najstarija je od sačuvanih džamija u gradu. Interesantna je po tome što ima munaru s lijeve strane i postolje kvadratnog oblika. Otuda i pretpostavka da je tu prethodno bila crkva. Pored džamije nalazi se Muzej Hercegovine, sa zbirkom važnih dokumenata i predmeta iz narodnooslobodilačke borbe 1941—1945.

ČOROVIĆA KUĆA (oko 1874). — Ulica Maršala Tita. — Kuća je na dva sprata, građena po dalmatinskom uzoru, masivno, od kamena, s duplim prozorima. Pokrivena je pločom. Dva velika čempresa i smokvu u dvorištu posadio je Svetozar Čorović, a šipak sladiun (slatki nar) Alekса Šantić. U ovoj kući živio je pisac Svetozar Čorović, a poslednje godine u njoj je proveo i pjesnik Alekса Šantić. U zgradi se nalazi spomen-soba Šantićeva, sa njegovim rukopisima i bibliotekom.

GRADSKO KUPATILO-BANJA (1914). — Pored tuševa i kabine s kadom, u banji se nalaze bazeni, turska soba za odmor i velika terasa na krovu. Veoma su interesantni istočnjački enterijeri.

HOTEL NERETVA (1891), (Trg Republike). — Pored čestih adaptacija, uspjela se sačuvati autentičnost u eksterijeru, sa elementima pseudomaurskog stila.

KAFANA EVROPA (Ugao ulica Mala Tepa i Kuluk). — Tu je bio stari turski han, danas restauriran u kafanu. Gornji sprat je u orijentalnom stilu, osim desnog zida ispunjenog kopijama fragmenata sa stećaka i starih kamenih krstova.

KAJTAZOVA KUĆA, Ulica Gaše Ilića — jedna od najznačajnijih sačuvanih stambenih kuća iz turskog vremena. Ima odeljenje za žene (haremluk) i odeljenje za muškarce (selamluk). Enterijeri su ukrašeni duborezom.

KARAOZBEGOVA MEDRESA (1570), uz istoimenu džamiju — pored počiteljske, najlepša medresa u Hercegovini. Ima šest soba, sa posebnim velikim dimnjakom iznad svalke. Četiri su sobe služile za stanovanje učenika, jedna za predavanja i jedna za biblioteku.

KARAĐOZBEGOV ŠADRVAR, u dvorištu istoimene džamije, natkriven je šatorasti krovom koji se oslanja na 8 stupova vezanih lukovima. Središnji dio sastoji se od malog bazena iz kojeg voda otiče u veliki, a iz ovoga kroz 8 česama.

KARAĐOZBEGOVA DŽAMIJA (1557), ugao Karadžbegove i Braće Pejića ulice. — Velika kupola, sa izrazito visokom i vitom munarom, ukrašenom prstenom vješto izrađenih stalaktita, čine ovu džamiju najlepšom i najmonumentalnijom u Hercegovini. Rozete prozora obogaćene su raznobojnim staklima iz Murana.

KOSKI MEHMED-PAŠINA DŽAMIJA (1617), na početku ulice Mala Tepa. — Ova najmasivnija mostarska džamija sagrađena je nad samim hridinama Neretve. Po arhitekturi je slična Karadžbegovoj, ali nema onako visoku i vitku munaru. U dvorištu džamije nalazi se zanimljivo turbe, sa sarkofagom i dva nišana iz XVIII vijeka. Šadrvar takođe potiče iz XIII vijeka. Turistima je omogućeno da s munare vide grad.

KRIVA ĆUPRIJA NA RADOBOLJI (prije 1558). — Mali jednoluki kameni most na rijeci Radobolji, desnoj pritoci Neretve. U sačuvanim historijskim izvorima ovaj se most spominje osam godina prije završetka radova na Starom mostu.

KUJUNDŽILUK (prije 1554) u istoimenoj ulici. — Na starijem fortifikacionom jezgru izgrađena je mostarska čaršija Kujundžiluk. U sintezi domaćih, mediteranskih i orijentalnih elemenata ilustruje sudar kultura i vremenskih razdoblja. Ovaj najstariji privredni dio grada, na kome su izvršeni potrebni konzervatorski i restauratorski radovi dobro je očuvan. Danas se vraća poslovni život u kamene magaze i dućane sa čepencima. Tu su i originalna rješenja kafane „Pod pećinom”, „Aščinice” i bara „Labirint”.

KULA HALEBIJA (XVII vijek), na desnoj strani Starog mosta, izrazito visoka srednjovjekovna kula. Dominira u starom gradu. U kuli je bila smještena posada, a u prizemlju tamnica. Izgrađena je za odbranu grada od napada sa zapada.

KULA HERCEGUŠA (XV vijek), između Muzeja i kule Tare. — Nad samim zidinama lijeve obale Neretve, uz Stari most, viđi se i danas kula Herceguša nazvana po Hercegu Stjepanu, gospodaru Hercegovine, najstariji odbrambeni objekat protiv Turaka i čuvar nekadašnjeg drvenog mosta na lancima.

KULA JANKOVIĆ-STOJANA (1646. i 1687). — Na obronku brda Huma postoji dosta oštećena kamena kula iz turskog vremena. Najverovatnije je nastala poslije drugog snažnog mletačkog napada na Mostar (1652).

KULA TARA (XVII vijek), na lijevoj strani Starog mosta, poznata je pod imenom Herceguša u čijoj je neposrednoj blizini sagrađena. Ima polukružni tlocrt. Nema otvora, ni puškarnica; zidovi su izrazito debeli. Služila je kao sklonište baruta.

NOVA PRAVOSLAVNA CRKVA (1873) — podignuta je ispod stare crkve i predstavlja vrlo impozantnu građevinu. To je najveća pravoslavna crkva u SR BiH. Građena je od 1862—1873. Na novom pravoslavnom groblju, u blizini nove

crkve, nalaze se grobovi književnika Svetozara Čorovića i Alekse Šantića.

PRIJEČKA ČARŠIJA (1612. i 1685), Onečuškova ulica, privredni dio Starog grada na desnoj obali Neretve, mlađi od Kujundžiluka. Restauracija i konzervacija ovog jezgra je u toku. Nekoliko mlinaca na samoj desnoj obali Neretve ukrašava cjelokupni ambijent.

RIMOKATOLIČKA CRKVA (1866), Ulica Matije Gupca, sagrađena je u obliku bazilike. Spada među mlađe spomenike turskog perioda u Mostaru. Uz crkvu se nalazi Franjevački samostan, sa vrlo bogatom bibliotekom mostarskih izdanja i zbirkom orijentalnih rukopisa.

SAHAT-KULA (prije 1664), Ulica Braće Bajat. — I danas postoji toranj stare Sahat-kule. Evlija Čelebija piše da se zvuk njezina zvona čuo na tri sata hoda. Međutim, 1917. Austrijanci su skinuli zvono i upotrebili ga za livenje topova.

SPOMENIK PJESNIKU OSMANU ĐIKIĆU (1936), ugao Karađozbegove i Braće Fejića ulice. — Ljepota spomenika je izražena u naglašenoj kupoli sa izduženim pandativima. Djelo je beogradskog arhitekta Aleksandra Deroka. Uz spomenik se nalazi nekoliko vrlo interesantnih bašluka.

SRPSKA OSNOVNA ŠKOLA POD KAŠČELOM — jeste prva srpska osnovna škola; od 1910. godine i konvikt srpskog kulturno-prosvjetnog društva „Prosvjeta“, koje je okupilo najveći broj Srba intelektualaca iz Hercegovine. Tu su i začeci revolucionarnog rada omladine mostarske gimnazije, kao začetak organizacije „Mlada Bosna“, čiji je cilj bio oslobođenje Bosne i Hercegovine ispod Austro-ugarske okupacije.

STARĀ PRAVOSLAVNA CRKVA (1833), na Suhodolini. — Stara pravoslavna crkva jednim dijelom je podzemna građevina. Osim divnih ikona domaćih majstora ima vrlo bogatu zbirku ikona i slika srpske, italo-kretske i ruske škole. Među svima ističe se ikona svetog Jovana. U dvorištu crkve nalazi se nekoliko vrlo starih grobova, a u ne posrednoj blizini i staro pravoslavno groblje.

STARI MOST (1566) — sagrađen je 1566. godine za vrijeme vladavine sultana Sulejmana Zakanodavca. Građen je de-

vet godina pod nadzorom graditelja Hajrudina. Kameni luk od mekog kamena širok je 30 metara.

TABHANA (prije 1664), Ulica Rade Bitange. — Među poslovnim zgradama u gradu isticala se Tabhana na desnoj obali Neretve. „Prijeko s onu stranu ima tabhana, kakve ni na kakvu mjestu nema. Tvrda je poput tvrđave. Unakoko su gvozdeni prozori, a na srijedi golem vir. Ona ima oko 20 pomanjih korisnih dućana“. (Evlija Čelebija, 1664).

TREĆA OSNOVNA ŠKOLA (1898), Lenjinovo šetalište. — Zgrada škole deluje impozantno. U fasadi ima elemenata pseudomaurskog stila. Izgrađena je 1898. godine po projektu inženjera F. Blažeka za potrebe gimnazije, koja je u Mostaru osnovana 1893.

TURBE ŠEJH-JUJE (1831), Ulica Maršala Tita, nalazi se preko puta Šarića džamije. U njemu je sahranjen mostarski muftija, pisac Mustafa Ejubović — šejh Jujo (1657—1707).

DŽAMIJA IBRAHIM-AGE ŠARIĆA (1637), Ulica Maršala Tita, nalazi se na najjužnijem dijelu grada na putu prema Dubrovniku. Podignuta je u XVII vijeku. Pored nje je groblje sa lijepim kamenim nadgrobnim spomenicima.

DŽAMIJA NASUH-AGE VUČJAKOVIĆA (prije 1564), ugao M. Tita i Braće Bajat ulice, — sa Koski Mehmed-pašinom, Čejan-begovom i Tabačicom čini vrlo slikovitu urbanističku cjelinu.

DŽAMIJA PJESNIKA DERVIŠ-PAŠE BAJEZIDAGIĆA (1592). — Ova džamija ima historijski značaj. Pored džamije Derviš-paša je podigao mekteb, medresu i biblioteku.

DŽAMIJA ROZNAMEĐI IBRAHIM-EFENDIJE (prije 1620), ugao Kresine i Braće Fejića, sjeverno od Karađozbegove džamije iz XVI vijeka. Prozori, munara i enterijer imaju ukrase u kamenu. Pored nje je stara turska česma.

DŽAMIJA TABAČICA (sredina XVII vijeka), Ulica Rade Bitange. — Ime je dobila po neposrednoj blizini Tabhane i po tome što je pretežno služila pripadnicima kožarskog esnafa.

IZLETIŠTA

BLAGAJ (12 km od Mostara). — Konstantin Porfirogenet u svom djelu „De administrando imperio“ spominje ga 949. godine. Na kršu, iznad vrela Bune, još uvijek staje ruševine Starog grada — pjestolnice Sandalja Hramića i njegova sinovca Stjepana Vukčića (Hercega Stjepana). Turci su ga osvojili 1466., a napustili u XIX. vijeku. Neposredno uz vrijelo Bune nalazi se Tekija derviša iz XVII. vijeka, a malo prije Stare čaršije aglomeracija muslimanskih kuća braće Velagića i kuća Kolačkovića.

BUNA (12 km od Mostara, u neposrednoj blizini Blagaja) — omiljeno izletište Mostaraca. Ovdje se nalazi džamija Ali-Galib paše Rizvambegovića i ruševine njegova ljetnikovca.

KANJON NERETVE — veličanstvena klisura — kroz koju se gotovo uporedno, između željeznice i asfaltnog puta, protvija Neretva, kao smaragd zelena. Predstavlja prvorazrednu atrakciju za svakoga.

KULA PAŠIĆA NA BIVOLJEM BRDU (XVIII. vijek). — Kula je „na dva boja“ sa naglašenim čoškom i vrlo interesantnim hrastovim vratima sa mnogo željeznih čavala. Građevina djeluje kao da je slivena i predstavlja najljepši primjerak stambeno-odbrambene arhitekture u Hercegovini. Sačuvana je u prvobitnom izgledu.

LJUBUŠKI (42 KM OD MOSTARA). — Iznad grada izdižu se ostaci srednjovjekovnih utvrđenja, koja je podigao Herceg Stjepan. Kod Ljubuškog se nalaze i ostaci rimskog logora Bigeste iz II i III. vijeka n. ere.

MANASTIR ŽITOMISLIĆI. — Crkva je obnovljena na staroj građevini. Manastir je današnju fizičnomu dobio polovinom XIX. vijeka. Stari komak, koji je restauriran, podignut je u XVIII. vijeku, a novi 1861. Arhitektura crkve ima romanske elemente. Postoji i velik broj ikona, nastalih od XVI. — XIX. vijeka. Naročito su vrijedne Carske dveri koje je izradio Zograf Radul (1667). Ikonostas je radio Mihajlo, poznati majstor iz XVIII. vijeka. U Žitomislićima ima i nekoliko karakterističnih stećaka.

MOGORJELO (III. VIJEK — 3 KM OD ČAPLJINE). — Ruševine ove utvrđene rimske vile ubrajaju se među najpoznatije spomenike kasnoantičke arhitekture u našoj zemlji. Ruševine su otkopane između 1899. i 1903. godine. Građevina je po stilu i rasporedu vrlo slična Dioklecijanovoj palači u Splitu, ali mnogo manja i jednostavnije uredena.

NEKROPOLA U ZIJEMLJU POLJU. — Nekropola u donjem Zijemlju, zaseoku Padežine, broji 34 vrlo interesantna stećaka i to osam sanduka, jedan sarkofag, a ostalo su ploče raznih dimenzija. Bogatstvo reljefnih likovnih predstava i raznolikost ornamentike najviše se osjeća na sanducima.

POČITELJ (KONAC XIV. vijeka — 30 KM OD MOSTARA). — Predpostavlja se da je ovo naselje i feudalni grad — tvrđavu osnovao i podigao bosanski kralj Stjepan Tvrtko Prvi. Turci su ga osvojili u XV. vijeku i izgradili utvrđenja, džamiju, sahat-kulu, medresu, hamam i stambene, strogo individualizirane zgrade velike arhitektonске vrijednosti. Naselje se razvilo sa ljevkastim amfiteatarskim izgledom. Danas predstavlja grad-muzej i koloniju slikara.

RADIMLJA (XIV. I XV. VIJEK — 40 km od Mostara, kod Stoca). Radimlja je najpoznatija nekropola srednjovjekovnih slavenskih nadgrobnih spomenika po izvanrednim reljefnim motivima.

RUJIŠTE (30 KM OD MOSTARA). — Ogranci Prenja: Rujište (1050 m), Bijele vode (1500 m), Jezerce (1693 m) i uz Lupoglav najveći vrh Prenja — Zelena Glava (2155 m) — postali su omiljena izletišta kad je 1957. završen veći planinski dom na Rujištu. Na Rujištu se stiže autom.

STOLAC (44 KM OD MOSTARA). — Stari srednjovjekovni grad Vidoš sa zidinama, Begovina na rijeci Bregovi i Muzej slikara i borca Branka Šotre.

VODOPAD KRAVICA (40 KM ZAPADNO OD MOSTARA) — po prarodnim osobinama, obilju vode i divnom vodopadu rijeke Trebižat — ubraja se među najljepše u našoj Republici.

VRELO RADOBOLJE (5 KM OD MOSTARA) — obrasio je šumom i poznato omiljeno izletište.

1 Grad	D. Stanimirović	33 Naslovna strana prevoda Hajneovog „Lirskog intermeca“ od Alekse Santića	C. Raić
2 Stari dio grada	D. Stanimirović	34 Grob pesnika Alekse Santića	C. Raić
3 Kula Halebjia	D. Stanimirović	35 Stara pravoslavna crkva	C. Raić
4 Pogled na Mostar	D. Stanimirović	36 Ikona Sv. Jovana u staroj pravoslavnoj crkvi	C. Raić
5 Luk starog mosta	M. Đorđević	37 Motiv iz Blagaja	D. Stanimirović
6 Na starom mostu	D. Stanimirović	38 Stari sanduk za djevojačko ruho	D. Stanimirović
7 Stari most noću	D. Stanimirović	39 Grob hercega Stjepana u Blagaju	T. Dabac
8 Kujundžiluk	T. Dabac	40 Tekije na vrelu Bune u Blagaju	T. Dabac
9 Magaze u Kujundžiluku	T. Dabac	41 Muslimanski nadgrobni spomenici	D. Stanimirović
10 Stare radnje	T. Dabac	42 Stari rukopis iz gradskog arhiva	C. Raić
11 Željezna vrata stare magaze (Kujundžiluk)	T. Dabac	43 Muzej Hercegovine	C. Raić
12 Kupači na Neretvi	D. Stanimirović	44 Muslimanski nadgrobni spomenici	D. Stanimirović
13 Bišćevića čošak	D. Stanimirović	45 Velagića kuća u Blagaju	D. Stanimirović
14 Sahat-kula	T. Dabac	46 Mostarski dimnjaci	C. Raić
15 Mlinice i Tabhana	D. Stanimirović	47 Detalj sa česme kod Karadoz-begove	D. Stanimirović
16 Kuće Helebijie i Tava	D. Stanimirović	džamije	D. Stanimirović
17 Vučjakovića džamija, Sahat-kula i nova	D. Stanimirović	48 Detalj tavanice iz Begovine u Stocu	D. Stanimirović
pravoslavna crkva	D. Stanimirović	49 Unutrašnjost muslimanske kuće	D. Stanimirović
18 Iz starog djeła grada	D. Stanimirović	50 Na reci Buni	D. Stanimirović
19 Koski Mehmed-pašina džamija	D. Stanimirović	51 Stara kuća u Blagaju	D. Stanimirović
20 Unutrašnjost Koski Mehmed-pašine	D. Stanimirović	52 Stari most u Stocu	D. Stanimirović
džamije	D. Stanimirović	53 Vrata na staroj kući u Stocu	D. Stanimirović
21 Šedrvan Karadoz-begove džamije	D. Stanimirović	54 Detalj stambene kuće u Stocu	D. Stanimirović
22 Karadoz-begova džamija	D. Stanimirović	55 Vodopad Kravice kod Ljubuškog	D. Stanimirović
23 Stari Mostarac	M. Đorđević	56 Stećci u nekropoli Radimlje	D. Stanimirović
24 Seljak iz okoline Mostara	M. Đorđević	57 Stećak iz Radimlja	D. Stanimirović
25 Hotel „Neretva“	C. Raić	58 Kolo (dolap) na Buni	D. Stanimirović
26 Unutrašnjost stare mostarske kuće	C. Raić	59 Pred Mlinicom u Blagaju	D. Stanimirović
27 U hotelu „Bristol“	C. Raić	60 Detalj iz Mogorjela kod Čapljine	D. Stanimirović
28 Serefe Poznamedažjina džamija	D. Stanimirović	61 Hercegovački pejzaž	T. Dabac
29 Kupola hamama tekije u Blagaju	T. Dabac	62 Mogorjelo	D. Stanimirović
30 Stari Šedrvan pred džamijom	D. Stanimirović	63 Srednjovjekovni grad Počitelj na Neretvi	T. Dabac
31 Mlinice kraj Starog mosta	T. Dabac		
32 Grob pesnika Osmana Đikića	C. Raić		

